

Büntetés-végrehajtási nevelés 2020

1. A rabnevelés történeti-ideológiai változásai

A nevelés kérdéseivel foglalkozó szakemberek figyelmének központjában a XVI. század óta a bűn és a büntetés pedagógiai problematikája áll. A valláserkölcsi alapon működő nevelési, büntetési elméletek kezdetben nem adtak más lehetőséget, mint a megfélemlítő és elrettentő szigor. A felvilágosodás eszméinek hatására, a kor gondolkodása elfordult az embertelen és kegyetlen büntetési eszközöktől, ezzel párhuzamosan a szabadságvesztés vált az ideális büntetési nemmé, mert az *egyéni szabadság elvén nyugvó társadalomban* a szabadság elvétele olyan szigorú megtorló eszköz,¹ mely mind az elítéltre, mind a társadalom egészére elrettentő, visszatartó hatást gyakorol. Mindemellett olyan társadalmi szükségletek is felmerültek, melyek kielégítésére alkalmas volt az *elítéltek tömeges és olcsó munkaereje*. A büntetőjogi paradigma-váltást egyértelműen jelezték az új büntetés-végrehajtási rendszerek is, melyek belső feltételeik miatt már más bánásmódot, eljárásokat igényeltek.

1.1. A büntetés-végrehajtási nevelés pedagógiai hagyománya

A végrehajtásban a kezdetektől *alkalmaztak tanítókat, oktatókat*, akik a büntetés-végrehajtási feladatokhoz kapcsolódva, módszeresen dolgozták ki a büntetés céljának elérésére irányuló tevékenység pedagógiai eszközrendszerét. A XIX. század elején Európa-szerte a *szabadságvesztés büntetés uralkodó büntetési nemként* került a büntető törvénykönyvekbe. Az 1867. évi kiegyezést követően a modern polgári igazságszolgáltatás kialakításának igényével fellépő igazságügyi kormányzat európai léptékű törekvéseit jelzi, hogy a középkori állapotokat idéző börtönöket igyekeztek felszámolni, és megkezdték a modern börtönrendszer kiépítését. Erre közvetlen hatást² gyakorolt az első magyar büntető törvénykönyv, amelyet alkotója³ után *Csemegi - kódexként*⁴ tart számon és az 1878. évi V. törvénycikkben nyert elfogadást. A kódex a börtönügyet is szabályozta oly módon, hogy a büntetési rendszerről szóló fejezetébe felvette a végrehajtására vonatkozó legfontosabb rendelkezéseket, míg a részletszabályok kidolgozását az igazságügy-miniszter rendeleti határákörébe utalta. „Az elítéltek foglalkoztatásának skálája fokozatosan szélesedett. „A munkáltatás mellett 1883-ban Ilaván már „fegyenciskolát” működtettek. Határozott pedagógiai törekvéseket érvényesítettek akkor, amikor a fegyenceket „érdemosztályba” sorolták, és aki felsőbb osztályba jutott – az eltöltött idő, munkája, szorgalma alapján kiérdemelte –, jutalomként zenét tanulhatott.” (Ruzsonyi 2012, 121)

¹ A korszak felfogása szerint az ember szabadsága a legfőbb értéknek számított, ezért ennek elvétele a súlyosabb joghátránnyá jelenik meg.

² A törvenymű hatályba lépése után egy országos börtönépítési program indult meg, melynek kulcsfigurája Wagner Gyula (1851-1937) műegyetemi magántanár volt, akinek ez irányú munkássága a mai napig meghatározza a büntetés-végrehajtási intézetek építészeti arculatát

³ Ugyanakkor említést érdemel az a körülmény, hogy vannak olyan kutatók, akik szerint valójában Tauffer Emil (1847-1891) nevéhez fűződik a munka jelentős része.

⁴ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről, mely Csemegi Károlyról (1826-1899) kapta nevét.

A magyar börtönügy e XIX. század végi virágkora, történetének eddig legkiegyensúlyozottabb és szellemileg legpezsgőbb szakasza volt. Ennek a folyamatnak a hatásaként a reform kriminálpedagógiai nézetek a hazai büntetés-végrehajtásban már viszonylag korán, a XX. század elején ki tudtak bontakozni. Ebből a korszakból feltétlenül említést érdemel Kármán Elemér, aki elsősorban a fiatakorúak büntetőjogával foglalkozott és Európában is szinte egyedülálló módon, kifejezetten a pedagógia irányából közelített a fiatal bűnelkövetőkhöz.⁵ Az I. világháború befejezése, a trianoni békediktátum utáni években a századforduló tájékán megindult börtönügyi depresszió tovább mélyítette elméleti lemaradásunkat a polgári társadalmak kriminálpedagógiai irányzataitól.

1.2. A büntetés-végrehajtási nevelés kialakulása

A büntetőjogi szabályozás alapját 1945 után a kibocsátását követően többször módosított és kiegészített, de még mindig hatályban lévő Csemegi - kódex adta. Ehhez csatlakoztak a büntetőjogi rendelkezéseket tartalmazó csekélyebb fajsúlyú, hatályban tartott további törvények, valamint az újonnan hozott különféle szintű jogszabályok. (Mezey 2004) A szovjetek által kikényszerített koalíciós kormányban a – belügyi tárcát és a fegyveres rendfenntartó szervezetek feletti ellenőrzést megszerzett – kommunista párt erős szovjet befolyásoltsága már igen korán megmutatkozott. Az 1945-től különbírásként létrehozott népbíráóságok⁶ elsődleges feladata volt, hogy a „népelnymó rendszer vezetőinek és támogatóinak felelősségre vonása megtörténjék, ezért szükségessé vált változtatni a büntető rendszeren. A fegyház és börtön fokozaton kívül megjelent az internálás és a kényszermunka büntetés.⁷ A rövid ideig főbüntetésként is létező *internálás*⁸ időtartama az internált „magaviseletén” múlt, mivel a tábor parancsnoka a fogvatartást további hat hónapra meghosszabbíthatta. (Lőrincz – Nagy 1997) Az internálás jogintézményét hamarosan hatályon kívül helyezték és rendőri kényszerintézkedéssé változtatták, lehetővé téve ezáltal, hogy az elnyomás egyik legfontosabb eszközévé váljon.

A korszak sajátosságait mutató másik fontos jogintézmény a *kényszermunka büntetés*, mely kiszabható volt életfogytig vagy akár határozatlan ideig⁹ is. Különös módon első nyoma a *szovjet mintára épülő nevelésfelfogásnak* az 1946-os végrehajtási szabályozásban¹⁰ bukkan fel, amely a büntetés megtorló jellege mellett lényegében nevelési feladatokat is előírt. Az ország romba döntésében való közreműködés miatt kényszermunkára ítélt rabok elsődleges feladata az újjáépítésben való részvétel volt, de új elemként jelent meg annak szándéka, hogy a szabadságvesztés során az elítéltet alkalmassá

⁵ Úttörő kezdeményezésként Budapesten kialakította és működtette *Pestalozzi Otthont*, ahol nevelési elméletét a gyakorlatba ültette át.

⁶ 81/1945. ME. sz. rendelet a népbíráskodásról

⁷ Erre a célra kijelölte a férfiak számára a Budapesti Országos Gyűjtőfogházat, a Szegedi Kerületi Börtönt, a nők számára pedig a Márianosztrai Országos Büntető Intézetet.

⁸ 1945. május 1-jéig maradt fenn.

⁹ Végrehajtásának szabályait a 78 000/1946. (XII. 9.) IM sz. rendelet állapította meg.

¹⁰ 78 000/1946. (XII. 9.) IM sz. rendelet

tegyék a beilleszkedésre. A korszellem értelmében felvilágosító oktatásokon keresztül kívánták megvalósítani a fogvatartottak demokratikus nevelését.

A 20. század második felét jellemző kommunista pártgyeduralom a társadalom minden szegmensét ellenőrzése alá kívánta vonni. A Magyarországon működő politikai rendőrséget a II. világháború végét követően, kommunista irányítással és szovjet ellenőrzéssel szervezték meg. Az új szervezetnek egyetlen célja volt: a kommunista párt hatalmi érdekeinek feltétel nélküli szolgálata. Az államhatalom hierarchiájában feltűnően gyors karriert befutva,¹¹ hamarosan országos hatáskörű szervvé nőtte ki magát. Kezdetben ÁVÓ-ként,¹² majd az 1948-as átszervezést követően BM ÁVH¹³-vá válva kizárólagos belügyminiszteri irányítás alá rendelve tovább folytatta metamorfózisát, hogy 1950 januárjától – Államvédelmi Hivatalként (továbbiakban: ÁVH) – önálló országos hatáskörű főhatósággá váljék.

A büntetés-végrehajtás jogszabályokhoz köthető működésének felmorzsolódását tovább fokozta az a tény, hogy 1949-től megkezdődött az osztályjellegű proletárdiktatúra elnyomó szerepét támogató *sztalini büntetőpolitika* térhódítása. Ehhez járulhatott az is hozzá, hogy az *ÁVH 1950-es átszervezését követően*, korábbi feladatai mellett felvállalta a hírszerzés, a polgári és katonai elhárítás, a határőrség, az idegenrendészet és a belső karhatalom irányítását is. Témánk szempontjából kiemelten fontos, hogy a kényszermunkatáborok és internálótáborok átkerülését követően új feladatként *felügyeletet gyakorolhattak a büntetés-végrehajtás egy része felett is*. 1950-től megvalósult a pokol, különösen az ÁVH által átvett börtönökben és körletrészekben (Fő utcai Pestvidéki Fogház, Mosonyi utcai dologház, Markó u. II. és III. emelete, budapesti Gyűjtőfogház, Váci Országos Börtön, Kalocsa, Márianosztra) – ahogy a korabeli visszaemlékezésekben olvasható. Több ezer embert tartottak fogva és az inkvizíciót megszégyenítő módszerekkel kínoztak meg. Sokakat halálukig vertek, másokat elektromos fejbúrák segítségével sokkoltak, illetve intravénásan injekcióztak be megfélemlítés gyanánt és a családjuktól való teljes elszigetelés is jellemző volt. A büntetés-végrehajtás rendszerében aránylag rövid ideig tartott az *ÁVH szervezetszerű jelenléte (1950-1956)*, mégis hatása kitörölhetetlen, mivel több szinten formálta és befolyásolta a büntetés-végrehajtás működését.

Az 1949 és az 1950-es évek során a személyzetet világnézeti szempontból megszürték, a vallásosság bűnében leledzőket vagy a régi rend híveit lecserélték. „*A képlet – a börtönlelkészi státusz megszűnésével és a politikai tisztek megjelenésével – leegyszerűsödött: személyzet és foglyok politikai ellenfelekként álltak egymással szemben.*” (Tamáska 2006, 32) Fehérváry (1990) a „börtönök hiénáiként” emlegeti a politikai tiszteket, akik képzetesebb ÁVH-s tisztek közül kerültek kiválasztásra. Estók (2013)

¹¹ 1945-46-ban Budapest rendőrkapitányának egyik alárendelt osztályaként kezdte meg működését.

¹² Az ÁVH jogelődjéntézménye az ÁVÓ (Magyar Rendőrség Államvédelmi Osztálya) megalakulása az 535.059/1946. MM sz. rendelet alapján 1946 őszére tehető.

¹³ Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságaként működött tovább a 288.009/1948. BM sz. rendelet értelmében.

tanulmányában intézetenként 1-3 politikai tiszt vagy tiszthelyettes vezényléséről tesz említést, akik hivatalosan a parancsnokok támogatásával voltak megbízva. Ezzel szemben elsődleges feladatuk közé tartozott a besúgóhálózat kiépítése, a rabok hangulatának, viselkedésének és politikai beállítottságának figyelemmel kísérése, ellenőrzése. Beleszólásuk volt a bentlakók életének minden részletébe, jelentésüket közvetlenül az ÁVH központjába továbbították, gyakran a börtönparancsnok megkerülésével. Mindennek okán a politikai tisztek a börtönparancsnok szintjével megegyező politikai irányítási és döntési hatalomra tettek szert.

A szigorítások hatására az új típusú börtönök embertelen végrehajtási helyekké váltak. Mindennapos egyéni és tömegverésekkel¹⁴ tarkított, gyakran alkalmazott alagsori, nyirkos és sötét büntetőkörletekkel tovább nehezítették a szabadságvesztés elviselését. A sötétzárka elviselhetetlen körülményei mellett megtalálható volt az ún. kurtavas (láb és a kézfejek összebilincselése) alkalmazása, mely egészen 1953-ig hivatalos fenyítőeszközként szerepelt a végrehajtásban. 1950 tavaszán arra a sztálini sugallatra, hogy a III. világháború a küszöbön áll, a hatalom rács mögé kényszerítette mindazokat a „reakciós, osztályidegen, megbízhatatlan, népellenes” elemeket, akik egy esetleges háború esetén a nép ellen fordulhatnának. A későbbiekben így kerültek börtönbe politikai üldözötként a kuláknak kikiáltott középparasztok, pártonkívüli értelmiségiek, diplomások, köztisztviselők ezrei és dinasztikus családok leszármazottai. Az elkövetett bűncselekmény szerinti differenciálás egyet jelentett a társadalomra való veszélyesség vizsgálatával. A közvetlenül a politikai elítéltekkel foglalkozó öröket aluliskolázott, igen szegény és megvesztegethető csoportként jellemzik visszaemlékezéseikben a volt fogvatartottak. Az „egészséges bizalmatlanság” ellenére kialakuló nem hivatalos és meg nem engedett egymásraultalság eredményeként még a legnagyobb terror idején (1950-53 között) is voltak örök, munkavezetők, akik híreket továbbítottak, titokban újságot csempészték be és arra bíztatták a rabokat, hogy ne adják fel a reményt (Fehérváry 1990).

Ezzel párhuzamosan a büntetőjog átpolitizálása, a büntető rendszert érintő szovjet mintára történő átalakítások éles konfliktusba kerültek a hagyományos, normatív szellemű büntetőjogot tartalmazó Csemegi - kódexszel. A „szocialista jogfejlődés” és a megváltozott hatalmi viszonyok egyre inkább sürgették az új büntető törvénykönyv kidolgozását, de legalább a büntetőjog általános részének, a legfontosabb szovjet elvek szerinti kodifikálását (Mezey 2004). Az 1951. január 1-én hatályba lépett *1950. évi II. törvény* általános része (továbbiakban: Bt.) egy új korszakot nyitva alapvető változást eredményezett a büntetés rendszerében. Ezzel lehetővé vált a jogi gondolkodás további deformálódása, a *sztálini büntetőpolitika* hatalomátvétele előtt minden ajtó nyitva állt. A Bt. teljesen új elveket meghonosítva, a bűncselekmény felfogásának középpontjába a társadalomra veszélyes cselekményeket

¹⁴ A raboknak a folyosón két sorban felállított örök között kellett végig futniuk, akik derékszíjjal és vaskos fahasábokkal ütötték őket.

helyezte, melyet a jogalkalmazók már egyszerűen transzformálhattak át az *osztályszempontú megítélés érvényesítésére*. A Btá. az egységesítés szellemében egyfajta szabadságvesztést ismert: a börtönt.¹⁵ Megszüntetett mindenféle fokozatosságot, mivel *eltörölte a fegyház és a fogház intézményét*. Alapvető célként jelölte meg a dolgozó nép védelmét, az elkövetők megjavítását és nevelését¹⁶. A Btá.-t követő törvényerejű rendeletben¹⁷ (továbbiakban Btáé.) szerepelt először a *végrehajtás feladataként megemlítve a nevelés*, amelyet ezidáig ilyen formában egyetlen jogszabály sem fogalmazott meg (Gláser 1975). Az új rendszer a társadalomra veszélyesség szempontjából történő osztályozást maga mögött hagyta, mivel egyedül csak az *osztályellenesség megítélésére* koncentrált. A klasszikus büntetés-végrehajtási tevékenység célcsoportját alkotó köztörvényes elítéltek heterogén közösségének vonatkozásában a szabályok és a velük való bánásmód egységesítését tűzte ki céljául. A büntetés-végrehajtási intézetek differenciálását csak néhány szükséges szempontból tartotta fenn: megtörtént az igazgatás szerinti,¹⁸ a nemek szerinti, az egészségügyi állapot szerinti és a munkáltatás jellege szerinti elkülönítés.

1951 végétől indul az az időszak, melyet a magyar-országi állampolgárságú Garasin Rudolf (1895-1969) neve fémjelez. Életútjának hármaskörös prioritása – nyomdász gyökerei, politikai meggyőződése és vonzódása a katonai szellemiséghez – predesztinálta arra, hogy a büntetés-végrehajtás első országos parancsnokává váljon. A börtönügy felügyeletére alakult meg az Igazságügyi Minisztérium VI. főosztálya, más néven a Büntetés-végrehajtási főosztály Garasin irányításával (Estók 2013). A hatalmi politika teljesebb koncentrációjának következményeként a büntetés-végrehajtás irányítása – szovjet mintára – kikerült az Igazságügyi Minisztérium szervezetéből.¹⁹ Gerő Ernő első belügyminiszteri parancsával kinevezte az újjáalakult Belügyminisztérium központi szerveinek vezetőit: 31 főből 27 ÁVH-s, ketten rendőrtisztek, egy-egy fő pedig a légoltalom, illetve a büntetés-végrehajtás vezetője lett (Horváth 2011). A látszat ellenére nem a Belügyminisztérium kebelezte be az Államvédelmi Hatóságot, hanem mindez fordítva történt. Garasin Rudolf az egységesített BM megalakulásakor,²⁰ 1953. július 22-én büntetés-végrehajtási ezredesként a Börtönügyi Osztály vezetője lett, amely szeptember 2-től *BM Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságaként* működött (Gyarmati – Palasik 2013).

¹⁵ 1950. évi II. törvény indoklása a büntetőtörvénykönyv általános részéről (Igazságügyi Közlöny 1950. évf.), 32.§. magyarázata értelmében a szabadságvesztés büntetés sokaságát feleslegesnek és károsnak ítélték, mivel megnehezíti annak gyakorlati megvalósítást.

¹⁶ 1950. évi II. törvény 50.§.

¹⁷ 1950. évi 39. sz. törvényerejű rendelet (Btáé.) 28. §.

¹⁸ A börtönök igazgatás szempontjából négy csoportba tartoztak: országos börtönök, megyei börtönök, körzeti börtönök és járási börtönök.

¹⁹ A Minisztertanács 2033/10/1952. sz. határozata értelmében.

²⁰ Az 1950-től önálló szervként működő Államvédelmi Hatóságnak a Belügyminisztériummal való összevonásáról 1953. július 7-én hozott 500/6/1953. sz. MT határozatot nem hozták nyilvánosságra, így erről a közvélemény nem tudhatott, annál is inkább, mivel az államvédelmi rendfokozatok az 1956-os forradalom leveréséig használatban maradtak.

Elődeink a szovjet javítómunka-táborok példája nyomán meggyőződéssel hittek abban, hogy a *rabmunkáltatás* egész iparágak termelési mutatóit lesz képes befolyásolni (Parádi 1996). Az igazságügyi kormányzat számára nyilvánvalóvá vált, hogy az intézethálózat befogadási képessége nem megfelelő, és csekély a rendelkezésre álló munkahelyek száma, ennek kiküszöbölésére 1949-ben megkezdődött az ún. nyitott végrehajtási helyek kialakítása. 1952 végére Garasin a büntetés-végrehajtás éléről irányította a *kényszermunkatáborok és börtönök* termelését. Ebben az időszakban az ország minden területén megtalálhatóak voltak a gyárak, üzemek, bányák és egyéb építkezések mellé telepített őrparancsnokságok és munkahely-parancsnokságok.²¹

Az időszak legfőbb jellemzője volt, hogy egységes gyakorlat nélkül működtették a büntetés-végrehajtás intézményeit. Mivel a különböző rendeletek, utasítások áttekinthetetlenek és ellentmondásosak voltak, eluralkodott az önkény a végrehajtásban: ahány börtön, kényszermunkahely, annyi szokásjogon alapuló eljárás, ami a visszaélések melegágyának bizonyult. Recsk²² első parancsnokának (Fórizs Béla av. százados) személyéhez kötik a gúzsbakötés bevezetését, az ún. „félkaja” büntetésnek nevezett ételadag megvonást, az önkényes büntetőbrigád alkalmazását, és az ő nevéhez fűződik a földbe ásott vizes bunker, melyben napokat töltöttek el büntetésből a táborlakók. A szakirodalmi forrásokból arra lehet következtetni, hogy az 1948-49-ben meginduló *represszív büntetőpolitika* következtében 1951 végére a hazai büntetés-végrehajtás intézeteiben 46 ezerre nőtt az elítéltek, letartóztatottak, internáltak létszáma, amely 1952 decemberére 76 ezerre duzzadt (Lőrincz 2007).

Sztálin halálát²³ követő politikai sokkhatás érzékelhető volt a büntetés-végrehajtás működésében is. Az 1956-ig tartó időszak tele volt megkezdett, de be nem fejezett változtatásokkal. Megszüntették az internáló táborok rendszerét és a rendőrhatalom őrízeti alá helyezését, moszkvai mintára amnesztiát hirdettek, mely több mint 15000 fő szabadulását jelentette. A korábbi büntetőpolitika megenyhült és megkezdődött a kommunista politikai elítéltek rehabilitációja. A bebörtönzöttek létszáma²⁴ 1954 végére a nagyarányú amnesztiát követően mintegy 50 ezer főre csökkent. A szocialista törvényesség megteremtése megnyilvánult a végrehajtás látszólagos törvényességének erősítésében is, elfogadták a 4 évvel korábban hatályosult Bt. elmaradt végrehajtási szabályozását.²⁵ „Az 1955-ben megjelent *Büntetés-végrehajtási Szabályzat – szigorúan belső használatra – rögzítette, hogy a szervezet fő feladata a biztonságos őrzésre és a gazdaságos elítélt munkáltatásra irányul, ám emellett a letartóztatottak*

²¹ Dolgoztak ipari létesítmények építkezésein (például: Csepel Művek, Ajka, Oroszlány, Almásfüzitő); középületek létesítésében (például: miskolci és veszprémi egyetem); bányákban (például: Tatabánya, Recsk, Várpalota, Komló).

²² 1950 júliusától 1953 októberéig működött kb. 1300-1500 fővel.

²³ 1953. március 3.

²⁴ Lőrincz József megállapításait figyelembe véve elmondható, hogy bár az 1948-tól 1956-ig kiszabott szabadságvesztés-büntetések számára vonatkozó adataink hiányosak, de az tudható, hogy a leggyakrabban alkalmazott büntetés 75%-a börtön volt.

²⁵ Minisztertanács 1105/1954. sz. határozata, mely elrendelte a börtönügyet átfogóan rendező szabályzat kiadását.

nevelésére is tartalmazott előírásokat, ezek azonban a személyzet ellenállása miatt (szükségtelen liberalizmusnak tekintették) csak papíron maradtak.” (Mezey 2004, 338) Az elvek és a gyakorlat a feltételek és szemlélet vonatkozásában ellentmondásban álltak egymással. „A szocialista pedagógia alapvetően kollektivistá vonulata okozott zavart az általános pedagógia célrendszerének megalapozatlan adaptálásával.” (Ruzsonyi 2014, 211) Bár a Bv. Szabályzat alapelvei szinten határozta meg a nevelés szükségességét, a törvényesség igényét és a szocialista humanizmust, ennek ellenére a gyakorlatban leginkább a *termelés centrikus szemlélet* érvényesült. Az elítéltek – vagy, ahogy a Bv. Szabályzat konzekvensen említi őket: a letartóztatottak – egyetlen értékmérője a munkateljesítmény volt, ehhez kapcsolódva változott a levelezés, a látogatás és az ételmeztársaságok engedélyezése. Az „egyeniesítés” hiánya vezetett többek között oda, hogy a nevelés problémájával gyakorlatilag nem foglalkoztak, a szabályzat csupán utalást tett a nevelési tevékenység szükségességéről, de szakmailag értékelhető rendelkezések nem születtek ezzel kapcsolatban. Ezt követő 1955. novemberi párthatározat újfajta politika irányelveket fogalmazott meg, melynek lényege abban mutatkozott, hogy markáns különbséget tettek a végrehajtás során az ellenséges elemek, a visszaesők, a veszélyes elkövetők csoportja és kisebb vagyon elleni, tiltott határátlépést elkövető hatóság elleni erőszakért fogva tartott és izgatás miatt bekerülő fogvatartottak között (Gläser 1975).

1.2.1. A nevelési szolgálatok létrehozásának kezdetei

A mai büntetés-végrehajtási reintegrációnak nevezett tevékenység szocialista gyökerei nehézkesen és igen lassan tudtak megkapaszkodni az 50-es évek terméketlen talajában. Hiába deklarálta feladatként a büntetőpolitika, erős ellenállásba ütközött, így a nevelésközpontú feladat meghatározás csak papíron létezett és nem hatolt a végrehajtási gyakorlat mélyére.

A büntetés-végrehajtási intézetekben 1945-50 között még a Csemegi - kódex által szabályozott börtöntanítói rendszer volt fellelhető. A börtöntanítók feladata az elemi iskolai oktatáson túl az ismeretterjesztő oktatásig terjedt. Az Országos Parancsnokság szervezetében – igen korán – már 1954-ben megalakult az ún. „nevelési csoport”, mellyel egy időben a *börtöntanítói rendszer átszervezése* is megtörtént, helyébe büntetés-végrehajtási nevelőtiszti állományt alakítottak ki (Pál 1976). A nevelés fogalma 1957-től jelent meg a szakzsargonban, amikor létrehozták a nevelési szolgálatokat. A szó – eredetét tekintve – a szovjet fordításából, a „*voszpityatel*” kifejezésből került át. Ebben az időszakban a klasszikus értelemben vett nevelésről, a nevelők nagyarányú jelenlétéről még nem beszélhetünk, célként a *szocialista embertípus formálását* határozták meg. A nevelés „hőskorában” az állomány létszáma jelzésértékű volt, míg az Országos Parancsnokságon 2 fő jelentette az irányításért felelős csoportot,²⁶ addig az intézetekben 25 főről beszélhetünk összesen. Kezdetben a nevelőtisztek feladata nem különbözött a börtöntanítóétól, ezt támasztja alá az a tény is, hogy a szolgálatot teljesítők főhivatású tanítók voltak (Estók 2013). Az ezt követő néhány évben a nevelők tevékenységi köre kiszélesedett: míg

²⁶ BvOP Jogi és Igazgatási Osztályán jött létre az első nevelési csoport.

eleinte a hiányos általános iskolai végzettséggel bírók oktatása és a rabkönyvtárak irányítása volt, 1952-53-tól kezdődően kiemelt feladatként kezelték az elítéltek kulturális programjainak szervezését. Ismét a jól bevált szovjet mintát, a *közösségi nevelés* eszméjét követve kultúr csoportok (színjátszó, énekkari, zenekari csoportok, szakkörök) működtetésén keresztül feleltek meg a kollektív nevelés eszméjének.

1.2.3. A pedagógiai alapú nevelésfelfogás megszilárdulása a '60-as években

A korszak végén kezdődő politikai konszolidáció időszaka, egy igen kemény erőszak-hatalmi módszerekkel működő, militarista szellemű büntetés-végrehajtást igyekezett maga mögött hagyni. „*A szovjet példát követve, a büntetőpolitika befogadta és alkalmazni kívánta a pedagógia hatásrendszerét, azon fogvatartottaknál akik "csak" áldozatai a még meglévő kapitalista múlt csökevényeinek, ezért a büntetés a megtévedt, elkallódott, vétkes dolgozóknál az új típusúnak szánt társadalom építésébe való bekapcsolódást tűzte ki célul.*” (Ruzsonyi 1999, 30)

Valós változást az 1959. június 30-án kiadott 8/1959. BM. sz. utasítás (továbbiakban: BM. utasítás) jelentett, mely a büntetés-végrehajtási rendszert alapjaiban nem változtatta ugyan meg, de tartalmában módosította. Ennek egyik legfontosabb megnyilvánulása volt, hogy a Btá. 50.§-ában megfogalmazott büntetési célnak megfelelően, a *nevelés az őrzés mellett ténylegesen és hivatalosan is a büntetés-végrehajtás fő feladatává vált.* Az '50-es évek második felére jellemző újfajta szemlélet középpontjában a *lenini büntetőpolitikát* idéző *kétarcú igazságszolgáltatás* tézisei álltak, melynek legfőbb jellemzője a politikai ellenfelekkel szembeni könyörtelenség mellett megjelenő, a „dolgozó osztályhelyzetű” bűnelkövetőkkel kapcsolatban tanúsított segítő-nevelő szándék (Lőrincz 2003). Cselekményük népellenes voltát felismerő és megbánó dolgozók vonatkozásában megnyilvánuló javító-nevelő szándék a korai kádár-korszak lényegét képviselve egészen a 70-es évek elejéig a nevelés fontos céljaként szerepelt. A nevelés fogalmát varázspálcaként alkalmazva, a letartóztatottak minél nagyobb hányadánál a büntetés időtartama alatt törekedni kellett, hogy: „*bűncselekményét megbánja, legyen fegyelmezett és rendszerető, a munkát szeresse, tartsa be a törvények és a szocialista társadalom együttélés szabályait, védje és óvja a társadalmi tulajdont, tisztelje szocialista társadalmi rendszerünket.*”²⁷ Természetesen nem felelték el az osztálypolitika érvényesítését az alkalmazott módszerek esetében, melyet leginkább a világnézeti oktatásnál, a kedvezményeknél és a fenytéseknél kívántak érvényesíteni.

Alapos előkészítés előzte meg a szolgálati rend megváltoztatására irányuló törekvéseket. Hat börtönt említ a BM. utasítás, ahol már bizonyított az új rendszer, mely pozitív hatással volt a belső rendre, rabfegyelemre, munkafegyelemre és jótékonyan befolyásolta a letartóztatottak belső életének irányítását²⁸. A BM. utasítás hatására 1960 januárjában *létrehozták a nevelési szolgálatot,*

²⁷ 8/1959. BM. sz. utasítás 2. oldal

²⁸ 8/1959. BM. sz. utasítás 3. oldal

meghatározták a leendő nevelők képzését²⁹ és előírták az intézetek vonatkozásában, hogy minden 100 letartóztatott nevelésével 1 nevelő foglalkozzon. A nevelés újkori történetének szempontjából fontosnak tekinthető az a törekvés, mely szerint az *egyéni jellemzők figyelembevétele* is egyre inkább előtérbe került. Bár csak néhány sor erejéig foglalkoztak vele a BM. utasításban, de érzékeltették, hogy a nevelésnek az egyéni foglalkozásokon keresztül a fogvatartott személy jelleméből, társadalmi veszélyességéből és politikai magatartásából kell kiindulni. Az eltökélt változtatásra való törekvést az is bizonyítja, hogy a BM. utasítás kritikusan közelített a meglévő gyakorlathoz. Felvállalta, hogy a jelenlegi rendszer már nem felel meg az újfajta követelményeknek, melyek leginkább az őrzést és a nevelést érintik. Megállapításai között szerepelt: hiányzik a megfelelő szervezeti struktúra, a hatékony irányítás és nem támogató az állomány. Mindemellett a rendszer számára megnyugtatóan rendezte a fogvatartottak vonatkozásában a munkabérek, újra lehetővé tette a fokozatosságot, enyhítette a kapcsolattartásra vonatkozó szabályokat, megváltoztatta a fegyelmi büntetések és kedvezmények gyakorlatát, bevezette a rabönkormányzatokat és gondoskodott az utógondozás intézményes megoldásáról.

1.3. A büntetés-végrehajtási nevelés makarenkói gyökerei

Az 1917-es forradalom után az orosz társadalom megújítói számára nem volt kétséges, hogy a kommunista társadalom új emberét csakis új pedagógiai módszerekkel lehet nevelni.³⁰ Ennek következtében a szovjet pedagógia a harmincas évekre a kommunista ideológia kiszolgálójává lett, vállalt küldetése a *munkaiskola* megvalósítása volt, melynek világszerte ismert képviselője *Anton Szemjonovics Makarenko (1888-1939)*.³¹ Makarenko pedagógiájának középpontjában a *közösen végzett munka és az öngazgató kollektíva* áll, amely lehetővé teszi egyrészt a társadalom számára hasznos állampolgárok nevelését, másrészt az autonóm személyiség létrejöttét. Makarenko elvei szerint az egyén nevelése önmagában nem képzelhető el, így pedagógiájának egyik legfőbb jellemzője a kollektivizmus, a közösségi érdekek előtérbe helyezése. Közösségi pedagógiáját a gyakorlatba is átültetve kifejezetten fiatalkorú bűnözők számára szervezett önellátó otthonokat (Gorkij-telep és a Dzerzsinszkij kommuna), ahol a gyerekek napi 4 órát dolgoztak (Szabó 2013). Kezdetben „*Az erő szavához szokott gyerekek ugyanazt a társadalmi modellt működtették tovább, amiben szocializálódtak.*” (Nemeh 2016) Makarenko hamar felismerte a minden szinten elmaradott környezet adta lehetőségeket, melyből előny kovácsolható. Saját példáján keresztül a közösség számára elérhető célt, a jobb élet lehetőségét mutatta meg neveltjeinek. Makarenko neveléstani koncepciója az ötvenes-hatvanas években leegyszerűsítve, dogmává merevítve döntően befolyásolta a szovjet típusú közép-kelet európai országok iskoláinak

²⁹ A rabnevelők politikai és szakmai továbbképzése érdekében 6 hónapos tanfolyamot szerveztek.

³⁰ Ez eredetileg amerikai radikális reformerek elképzelése volt, nem autentikus szovjet gondolat.

³¹ *Makarenko* – mint munkáscsalád gyermeke – a poltavai tanítóképző főiskolán végzett 1917-ben. Pályafutását elemi iskolai igazgatóként kezdte. 1920-ban kapta a feladatot, hogy fiatalkorú bűnözők számára Ukrajnában, Poltava mellett szervezzék munkatelepét. Ez a telep, amely később *Gorkij* nevet vette föl, ismertté tette Makarenko nevét. 1928-ban kénytelen volt megválni a Gorkij-teleptől, ettől kezdve a harkovi *Dzerzsinszkij kommunában* dolgozott 1935-ig. Ekkor Kijevbe költözött, ahol a gyermek-munkatelepek ügyosztályának lett helyettes vezetője. 1937-től haláláig Moszkvában élt.

nevelési-oktatási gyakorlatát. Pedagógiája különös helyet foglal el az orosz-szovjet, de bátran állíthatjuk, hogy az egyetemes pedagógia történetében is. Kendőzetlen politikai nyomásra a Makarenko által képviselt felfogás vált egyeduralgoddá a hazai büntetés-végrehajtásban. „Az irányzat sajnálatosan leegyszerűsítette és túlideologizálta Makarenko törekvéseit; jelszerűen kiragadta és dogmává tette – többek között – következő megállapítását is: „[a] törvénysértők nevelése lényegében nem különálló feladat, nem különbözik alapvetően más normális gyermekek nevelésétől”, tehát nincs szükség semmiféle „speciális nevelésre”. Ez az álláspont hosszú évtizedekre rányomta bélyegét a kriminálpedagógia elméletére és gyakorlatára, sőt bizonyos vonatkozásban még ma is érezteti hatását.” (Ruzsonyi 2012, 121)

Az 1960-as évek közepére már jobban körvonalazódott az a feladat, mely a burzsoázia maradványaitól megtévedt emberek morális átalakítását vette célba a pedagógia eszközeivel. Az ideológiai - szakmai áttörést az 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelet teremtette meg, mely a fogvatartottak átnevelését tűzte ki célul. E szabályozásnak kétségkívül a legfontosabb üzenete az volt, hogy az elítéltet lassan a végrehajtás mélyen alávetett tárgyából annak alanyává emelte. „A frazeológia végig tartalmazza a pozitív irányú változás elérését, mivel a szocialista államban a bűnözés elleni küzdelemben hatalmas szerepet játszik a meggyőzés, államszerveink kulturális, nevelő hatása.(...) a feladat kettős: az elítélt elszigetelése és átnevelése.” (Huszár 1997, 66) A rend és fegyelem fenntartásán kívül az erkölcsi és politikai felvilágosítás, meggyőzés elemei jelentek meg a gyakorlatban. A pedagógia köntösébe bújtatott nevelői hatásrendszer még mindig bővelkedett rendfenntartói feladatokban.

Az új típusú feladatok megvalósításához túl kellett lépni a büntetés-végrehajtásnál megkövesedett "munkáltatás-örzés" szemléleten és biztosítani kellett az állomány szakmai felkészítését is. "1972-ben kezdődött el a tisztek speciális pedagógiai, jogi, biztonsági képzése a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán és a Rendőrtiszti Főiskolán (...)" (Lőrincz – Nagy 1997, 41) A gyors beiskolázás, a "diplomagyárak" gőzerejű működése javított az állomány iskolázottsági mutatóin, de ellentmondásosan járult hozzá a valós szakmai felemelkedéséhez.

1.4. A treatment szemlélet megjelenése

A fogvatartottak jobbítását célzó törekvés sosem volt idegen a büntetés-végrehajtással kapcsolatos szakmai diskurzustól. A II. világháborút követően ez a fajta szándék azért erősödhetett meg, mert tudományosan is elismert érvek³² szóltak amellest, hogy a börtön olyan személyiségromboló intézmény, mely több szempontból diszfunkcionális. A másik ok, mely hozzájárult a javító célzatú büntetés-végrehajtás előtérbe kerüléséhez azon újfajta módszerek megjelenése volt, melyek az eltelt

³² Az amerikai társadalomtudományi kutatások eredményeként létrejövő elméletek jeles képviselői, Donald Clemmer, Gresham Sykes (1922-2010) és Erving Goffman (1922-1982) adtak fogalmi keretet a börtön világának jobb megismeréséhez.

évtizedekben ugrásszerűen *fejlődő társadalomtudományokhoz* köthetők. A nyugati társadalmak börtönügyében egyre inkább felerősödött az a szemlélet, miszerint különösen a pszichológia, de a szociológia és a pszichiátria is olyan eszköztárral bír, mely alkalmas megváltoztatni az embert. Az ún. *treatment* alaptétele szerint a kriminális *viselkedés oka a személyiségben rejlik*, így arra nem büntetéssel, hanem kezeléssel kell hatni.

A nemzetközi terminológiában meghonosodott *treatment* három alapvető elemet tartalmazott (Huszár 1997):

- a) *A határozatlan tartamú szabadságvesztés* elvét, mely abból az elképzelésből ered, hogy a büntetés célja a beteg gyógyulása, ezért a "zárt intézeti " kezelés a gyógyulásig tart, ennek következtében az ítélet hosszát nem a bűncselekmény határozza meg.
- b) *A klasszifikációt*, mely az elítélt problémájának diagnosztizálását, kategorizálását jelentette.
- c) *A programokat*, melyek a klasszifikációra épülve terápiás, oktatási, képzési lehetőségeket jelölnek.

Bár hazánkban a nyugat-európaihoz hasonló fejlődési folyamat nem zajlott le, mégis a *treatment* egyes elemei kimutathatók a korszakra jellemző gondolkodásban. Huszár értelmezésében a *klasszifikáció* vagy az annak megfelelő módszerek bevezetésének lehetősége a '80-as évek folyamán több formában (javaslat, koncepció) is felmerült. Egyrészt egy specializált központi kivizsgáló gondolatával, másrészt azzal, hogy a nevelő tevékenységében kiemelt szerepet kapott a fogvatartott megismerése, az ún. neveltségi szintek meghatározása és a nevelési terv kidolgozása (Huszár 1997). A klasszifikáció értelmezésében több olyan ismert és a börtönügyi közbeszédben gyakran felbukkanó fogalom szerepel – mint *differenciálás, rezsim*,³³ *egyénesítés* –, melyek nem új keletűek a büntetés-végrehajtási terminológiában. A differenciálás – a végrehajtás egészét érintő komplex módszerként – már 1966-tól³⁴ folyamatosan jelen van a vonatkozó jogszabályokban. A pedagógia módszereik egyeduralmát csak fokozatosan egészítették ki a pszichológia módszerei. A nemzetközi tudományos eredmények által életre keltett, *treatment* irányzat hatására - bár más ideológiai alapon - " *a nyugathoz képest mintegy 10-15 év késéssel, a nevelő mellett megjelent a pszichológus is.(...) elismertté vált, hogy (...) a büntetés-végrehajtásnak nem csak az elítélt osztálytudatát, hanem a személyiségét is meg kell céloznia (...). Nagyjából ugyanazt a célt tűzte ki maga elé, mint a nyugati koncepciók főárama: a megtorló jelleg mellett nagyobb teret engedni a megjavító eljárásoknak (...).*"(Huszár 1997/b, 25)

Visszatekintve a jelzett időszakra Huszár az alábbi jellemzést adta a korszak szakmai szemléletét vizsgálva: „*A treatment magyar (általában szocialista) változatának sajátossága az volt, hogy a személyiség formálása nem elsősorban mint terápiás (tehát pszichológusi), hanem inkább mint pedagógiai (...) feladat jelentkezett.*” (Huszár 1997, 67) Míg a gyakorlati alkalmazással kapcsolatban

³³ A fogvatartotti csoport sajátosságaihoz illeszkedő elhelyezés, napirend és programok kombinációja.

³⁴ Lásd: 1966. évi 21. tvr. a szabadságvesztés büntetés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatás végrehajtásáról

komoly előrelépés történt, a nyugatihoz hasonló treatment programok előfeltételeivel – szakképzett terapeuták, szociális munkások és tanácsadók bevonása – nem rendelkezett a büntetés-végrehajtás.

A korszak közepére nyilvánvalóvá vált a kitűzött cél elérhetetlensége. A feladatok átfogalmazása következtében a nevelés erőszakosabb átformáló jellege megenyhült és az átnevelés helyett a *fogvatartottak nevelését tűzték ki elsődleges célként*. A fellendülő börtönügyi tudományosság, valamint a korszerűsítés irányába ható gyakorlati tapasztalatok felhasználásával megkezdődtek a büntetés-végrehajtás kodifikációs munkálatai, amelynek eredményeként lépett hatályba az 1979. évi 11. sz. törvényerejű rendelet a büntetések és intézkedések végrehajtásáról (továbbiakban: Bv. tvr.). A *jogszabály az 1966-os bv. tvr. szellemét követte, annak túlvállaló optimizmusa nélkül. Ez mindenekelőtt a szabadságvesztés végrehajtásának célmeghatározásában mutatkozott, mely már nem írta elő az elítéltek „törvénytisztelő állampolgárrá átnevelését”*. Az új jogszabály a végrehajtás feladatává annak elősegítését tette, hogy „az elítélt szabadulása után a társadalomba beilleszkedjék és tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől (Lőrincz 2003). A nevelés korábbi szűkebb fogalmából kilépve, gyűjtőfogalma lett mindazon pozitív hatásoknak, melyek növelték a szabadulók visszailleszkedésének esélyét. Általánosan kijelenthető, hogy a treatment jobbtó szándékú elgondolásai szinte mind megjelentek valamilyen formában a büntetés-végrehajtás fejlesztési terveiben, melynek hatására a Bv. tvr. új jogintézményként vezette be az *átmeneti csoportot*³⁵ és a *gyógyító-nevelő csoportot*³⁶. A korszak összefoglalásaként elmondható, hogy a következetesen végighezt és tényleges eredményeket produkáló változásokhoz sokkal bővebb intézményi, anyagi, személyi háttér szükségeltetett volna.

1.5. A nevelési felfogás változása a '80-as években

A '80-as évek első felében megfogalmazott feladatok értelmében, legfontosabb, hogy *a nevelő megfelelő emberi, politikai és erkölcsi értékrenddel rendelkezve, az államhatalom képviselőjeként megtanítsa a fogvatartottat a helyes magatartásra és elfogadtassa vele a társadalom is megfelelő erkölcsi normákat*. A fogvatartottakról alkotott emberkép még mindig pesszimista képet mutatott, azt feltételezve, hogy a bűncselekmény elkövetője az alapvető udvariassági szabályoktól az absztraktabb erkölcsi normák ismeretéig, fogyatékoságokkal küzd. „*A nevelés, mint kulcsfogalom tükrözi azt a viszonyt, ami a hatalom és a bűnöző között áll fenn utalva a szülő-gyerek illetve a tanár diák viszonyra. A bűnözővel tehát az a probléma, hogy infantil, valamit nem tud, vagy éretlen annak belátására. Szerencse, hogy közbelép az apa, a tanító, adott esetben a Párt és Állam, és meggyőz, tanít, nevel.*” (Huszár 1997, 66) Az elítéltek nevelésének alapelveiben, a nevelői bánásmód megfogalmazásában a korszakra jellemző terminológia köszön vissza, bár a gyakorlatban már egyre kevesebb jelentősége volt az ideológiai befolyásolásnak.

³⁵ A csoport működésével a hosszú - 5 év feletti - szabadságvesztés személyiségkárosító hatását kívánta csökkenteni szabadabb életkörülményeivel.

³⁶ A csoport a személyiségzavarban szenvedő, az alkoholista életmódot folytató és korlátozott beszámítási képességgel rendelkező fogvatartottak terápiás közössége volt.

A nevelés elmúlt 20 éve alatt nyilvánvalóvá vált belső ellentmondásokat a '80-as években már nem lehetett az asztal alá söpörni. Ezen időszak naprakész szakirodalmát jelentő „*Módszertani füzetek*” publicistái heves vitákat folytatva, őszintén fogalmazhatták meg a korszakra jellemző legégetőbb problémákat. Egyik legtermékenyebb szakmai párbeszéd apropóját az 1979-es modellkörlet kezdeményezés³⁷ szolgáltatta, megoldást keresve egy mai napig is létező problémára, melynek lényege: *a szabadságvesztés végrehajtásának célja csak egységes érték és hatásrendszer érvényesítése esetén valósulhat meg*. Nem volt nehéz megállapítani, hogy ennek legfőbb akadály a szakterületi elszigetelődésben, a körletélet irányítására mutató feladatok ellentmondásában, a nevelés és a biztonság eltérő prioritásaiban keresendő. A feladatokon átívelő probléma orvoslását elsősorban abban látták a szakemberek, hogy a részt vevő intézetekben az akkori „*belső őrség*”³⁸ kettős irányítás alá került, mely változtatástól azt remélték, hogy a körletélet szervezettsége, a szakterületek közötti párbeszéd és az információáramlás jelentősen javul majd. A hét évre elnyúló kísérleti próbálkozások gyümölcse 1986-ban érett be, mikor is a fentiekben bemutatott kettős irányítású körletélet – az előzetes házak és öt letöltő ház kivételével – átkerült a nevelési szakterülethez. Sajnos a kezdetektől eltelt időszak sem volt elegendő ahhoz, hogy bizonyos hiányosságokat kiküszöböljenek az új struktúrában. Ezek közül kettőt érdemes kiemelni:

- az egymás mellé rendeltségből hatalmi rivalizálás alakult ki a nevelők és a felügyelők között (kompetenciaharc);
- mivel a felügyelők nem kaptak a korábbiaktól eltérő feladatokat, ezért legtöbbször egyéni kezdeményezéseken múlt a szorosabb és jobb együttműködésre törekvés.

Az 1983-ban megszületett „*Büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója*” (továbbiakban: Koncepció) kidolgozását a Bv. tvr. és az ehhez kapcsolódó utasítások készítették elő. A jogszabály legfőbb nívója volt, hogy a „*társadalom védelme, a bűnözés csökkentése érdekében egyértelműen a nevelést tette a büntetés-végrehajtás fő feladatává, leglényegesebb tartalmi elemévé.*” (Módos 1984, 34) Ebből a tényből adódóan jogos elvárásként fogalmazódott meg, hogy a nevelési tevékenységet átvilágítsák és a továbbfejlődés irányát meghatározzák. A Koncepció a nevelés feltételrendszerének szisztematikus és minden körülményre kiterjedő értékelését tartalmazza. Kiemelésre érdemes néhány máig helytálló megállapítás: az *elhelyezés* feltételei elégségesek, de nem megfelelően szolgálják a szabadságvesztés célját; a *személyi feltételek* nincsenek összhangban a nevelőmunka követelményeivel, ezért szükséges a nevelői létszám emelése³⁹ és a körletélet átalakítása. A *munkáltatási feltételek* tekintetében a teljes körű foglalkoztatásra törekvés igényét összhangba kell hozni az elérendő nevelési célokkal, „*ki kell dolgozni (...) a konkrét munkatevékenységnek a személyiségre gyakorolt hatása*

³⁷A körletek belső életének egységes irányítására irányuló kísérletre a modellkörlet-kísérlet, a kísérletben részt vevő körletekre a modellkörlet kifejezést használtam a tömörség érdekében. A kísérlet első fázisa öt intézetet érintett, és egy évig tartott.

³⁸Ma a körletfelügyelők megfelelője.

³⁹A jelzett időszakra jellemző fogvatartott-nevelő arány szerint átlagosan 80-100 fogvatartottra jutott egy nevelő (VINCZE 1982).

fejlesztésének lehetőségeit.” (Vincze 1982, 12) A megfelelő *szervezeti feltételrendszer* megteremtéséhez a Konceptió lényeges hiányosságokat tárt fel: a nevelés mint komplex feladat és a szakszolgálatokra tagolódó szervezet között ellentmondások keletkeztek, mivel nem alakult ki nevelőközösség a felügyelők és nevelők között, ezért az *elítélteket nem érik egységes hatások*. A feladatok differenciáltsága szükségessé tenné az intézetek profiltisztítását és egy központi kivizsgáló létesítését. Összességében megfogalmazódott az a lényeges megállapítás, hogy *„a büntetés-végrehajtás szervezete – sajátos irányítási és magatartásszabályozási formák miatt – csak mérsékelten segíti elő a szabadulás utáni beilleszkedést.*” (Módszertani Füzetek 1984, 4)

A korszak egyik legfőbb jellemzője, hogy a nemzetközi szintén a *treatment ideológia háttérbe szorult*, melynek legfőbb oka volt, hogy a kezelték és a nem kezelték között semmiféle különbség nem mutatkozott a visszaesés szempontjából *“(…) azt a következtetést vonták le (…) ami a korszak szlogenjévé is vált, hogy ”semmi sem működik” (nothing works).”* (Huszár 1997/b, 30) A magyar büntetés-végrehajtás ’80-as évek végére jellemző nevelés értelmezésében már nyoma sincs a korábbi időszak derűs optimizmusának, mert nyilvánvalóvá vált, hogy a börtön nem vállalhatja a családi, iskolai nevelés teljes programját, nem tűzheti ki célul a személyiség sokoldalú kibontakoztatását. A lecsökkent hatásrendszer és a börtön személyiségkárosító hatásainak figyelembevételével született meg a nevelés új fogalma: *”A céltudatos, tervszerű fejlesztő és korrigáló hatások olyan összehangolt rendszere, mely jogszabályi keretek és zárt intézeti viszonyok között az elítélt személyiségéhez igazodó differenciáltsággal segíti a személyiség változását, a társadalmi beilleszkedése és alkalmazkodás képességének és készségének kialakulását.”* (Nevelői Szakkönyvtár 1986/1, 3)

Az elítéltek nevelésének alapelvei, a nevelői bánásmód megfogalmazása még ekkor sem volt mentes a kor politikai eszméitől, bár a gyakorlatban már egyre kevesebb jelentősége volt az ideológiai befolyásolásnak:

„A nevelői bánásmód

A nevelői bánásmód nemcsak a nevelő egyéniségétől, képességeitől, hanem az egyes elítéltcsoportok minőségétől is függ. A nevelő és az elítélt viszonyában hosszabb időt vesz igénybe, hogy a nevelő megtanítsa a neveltjét a helyes válaszokra (tisztelet tudás, udvariasság, illem stb.), azokat gyakoroltassa, megkövetelje. A nevelő helyes bánásmódjával nem önmagának kívánja megnyerni az elítélteket, hanem személyének elfogadtatásán keresztül társadalmi, erkölcsi normákat próbál meggyökereztetni bennük. Nem fraternizálhat az elítéltekkel, mert akkor célját veszti. A célravezető bánásmód kialakításának két legfontosabb előfeltétele:

- *a nevelőnek ismernie kell az elvszerű bánásmód törvényszerűségeit, s annak megfelelően kell cselekednie,*
- *az elítéltektől határozottan követelje meg az elvárt viselkedést, ne fordulhasson elő, hogy demokratizmusára, anarchisztikus törekvésekkel, követelményei semmibe vételével reagáljanak.”* (Nevelői Szakkönyvtár 1986/1, 14)

1.6. A nevelési szemlélet formálódása a rendszerváltást követően

Európa nyugati államaiban a '70-es évek végére vált uralkodóvá az a nézet, mely szerint a *büntetés-végrehajtás központi feladata a börtönviszonyok humanizálása*. E törekvésnek két igényt kellett kielégítenie: az egyik a *társadalom biztonságához való joga*, másik a *fogvatartott személy emberi méltóságának tisztelete*. 1984 májusában a Bünt megelőzési és Ellenőrzési Bizottság több ajánlást terjesztett elő, amelyek azt célozták, hogy a bebörtönzöttekkel való bánásmódban a minimális alapelveket minél hatékonyabbá tegyék a gyakorlatban. Az „*eljárások a minimális szabályok alkalmazására*” című ajánlás tartalmazza, hogy az államok öt évenként számoljanak be arról, milyen haladást értek el az alapelvek alkalmazása terén (Vókó 2014). A bebörtönzöttekhez való bánásmódhoz kiadott minimális szabályokat kötelező normának ismerik el mindazok az államok, amelyek képviselői részt vesznek az ENSZ által a bűnözés megelőzésének és a bűnözéssel kapcsolatos eljárásnak a kérdéseiről időszakonként megrendezett kongresszusokon. A nemzetközi fórumokon egyetértés alakult ki a büntetés-végrehajtási politika három lényeges irányát illetően (Földesi 1998):

- a szabadságvesztés büntetésnek a *szabadságtól való megfosztásból* kell állnia, a büntetéshez többletként hozzáfüzött *kényszer vagy szenvedés nélkül*;
- a büntetés végrehajtásának elvileg a *bűnelkövető újbóli beilleszkedését kell céloznia*;
- a büntetés-végrehajtási rendszernek és tevékenységnek *biztosítania kell az ember alapvető jogainak betartását*.

Az európai büntetés-végrehajtási jog szempontjából kiemelt jelentőséggel bír az Európa Tanács egyik fő szerve a *Miniszterek Bizottsága* (továbbiakban: Bizottság), amely a tanács döntéshozó testületének szerepét tölti be. Hatáskörébe tartozik többek között az Európai Emberi Jogi Bíróság ítéletei végrehajtásának ellenőrzése is. A Bizottság kötelező jogi erővel nem bíró határozatokat, illetve ajánlásokat bocsát ki, közülük mindenképpen kiemelendő az *Európai Börtön szabályok* (továbbiakban: EBSZ) néven ismert ajánlás, melynek közvetlen előzménye az ENSZ Minimum Standard Szabályok⁴⁰ című gyűjtemény volt. Az Emberi Jogok Európai Egyezményén kívül az Európa Tanács még egy végrehajtási relevanciával bíró egyezményt fogadott el, a „*Kínzás és embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzéséről szóló európai Egyezmény*” (továbbiakban: Kínzás elleni Egyezmény), amely 1989. február 1-jén lépett hatályba. Az egyezmény végrehajtását a *Kínzás és Embertelen vagy Megalázó Bánásmód vagy Büntetés Megelőzésére Létrehozott Európai Bizottság*⁴¹ (továbbiakban: CPT) ellenőrzi.

A rendszerváltást követően Magyarország több globális és regionális emberi jogi nemzetközi egyezmény részes államává vált. Szükséges kiemelni az univerzális konvenciók közül az Emberi Jogok

⁴⁰ Ezt a szabálygyűjteményt ajánlotta a tagállamok figyelmébe ugyanis némi módosításokkal az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1973-ban.

⁴¹ European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment

Egyetemes Nyilatkozatát, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmányát, valamint a Kínzás elleni Egyezményt. Magyarország 1990. november 6. óta tagja az Európa Tanács nemzetközi szervezetének. Hazánk az Emberi Jogok Európai Egyezményét 1992. november 5-i hatállyal ratifikálta és az 1993. évi XXXI. törvénnyel hirdette ki. Magyarországon az *Európa Tanács börtönügyi ajánlásaihoz* csatlakozva új fogalmak jelentek meg: a *rehabilitáció*, *normalizáció*,⁴² *nyitottság*⁴³ és *felelősség*⁴⁴ elve. Az alapelvi paletta bővülése jól jelezte az európai értékek felé való törekvést, és előrevetítette az ütemesebb modernizáció lehetőségét (Pallo 2017).

A '90-es években egy újabb szemléletváltás következett, melyet bizonyít, hogy a nemzetközi tudományos tanácskozások alapkérdéseiben *Mi működik? Hogyan tudhatjuk meg? Hogyan mérhetjük?* kérdések felvetődése kapcsán a *treatment gyakorlati elemeinek visszaszivárgását* figyelhetjük meg. Az új elvekkel összhangban az 1993. évi XXXII. törvény - amely a Bv. tvr. első átfogó módosítása volt - bevezette az *enyhébb végrehajtási szabályok* jogintézményét (továbbiakban: EVSz). A szabadságvesztés feladatának az *elítelt önbecsülésének fenntartását és felelősségérzetének fejlesztését* határozták meg, melyhez "(...) *fel kell használni a szükséges gyógyító, oktató, erkölcsi és szellemi erőforrásokat, biztosítani kell a rendszeres munkavégzés feltételeit.*"⁴⁵

A paradigmaváltás következményeként az elítelt személyiségi jogai kerültek előtérbe. Megfogalmazódott a *garanciális büntetés-végrehajtás gondolata*, melynek lényege, hogy az alapvető jogok gyakorlása mellett, az elítelt kötelességeinek teljesítése fejében plusz jogokat (szabadabb életkörülményeket) élvezhet. Nagyobb hangsúlyt kapott a fogvatartott saját sorsával kapcsolatos döntési felelőssége, mind börtönbéli életkörülményei alakulása, mind a szabadidejének eltöltése tekintetében. A rendszerváltást követően fontos körülménynek számít, hogy erre az időszakra tehető egy olyan *generációváltás*, melynek belépő tagjai különösebb aggályok nélkül el tudták fogadni azokat az új szellemiségű jogintézményeket, amelyek alapjaiban változtatták meg a büntetés-végrehajtás fejlődésének irányát.

1.7. A nevelői tevékenység megítélésének változása a 90-es évek végétől

A '90-es évek első felében a demográfiai, szakmapolitikai és jogszabályi változások komplex módon éreztették hatásukat a nevelésben. A megváltozott körülmények ösztönzőleg hatottak azokra a törekvésekre, melyek ennek helyét és szerepét igyekeztek korszerűsíteni. A jövő nevelője Garami (1997) szerint elképzelhetetlen a jelenlegi attitűdrendszer átértékelése és megváltoztatása nélkül. Azon az

⁴² A fogvatartott csak a szabadságától van megfosztva, ezért joga van egyéb emberi jogainak gyakorlásához, vagyis a börtönön belül is a normálshoz hasonló életkörülményekhez.

⁴³ A börtönöknél nyitottakká kell válniuk, a teljes elszigeteltségnek csak különleges biztonsági okai lehetnek.

⁴⁴ A fogvatartottnak éreznie kell, hogy a börtönön belül is felelős az életének alakulásáért.

⁴⁵ 1979. évi 11. tvr. 38.§(2) A szövegbe beemelte a 1993. évi XXXII. tv.

állásponton volt, hogy a paternalista szemléletet szükségszerűen fel kell, hogy váltsa a partnerség, az autokrata szemlélet helyébe kell, hogy lépjen a segítő együttműködés. A fogvatartotti problémák átvállalása helyett a nevelő feladatának mindinkább a tanácsadás irányába kell elmozdulnia.

Ruzsonyi (1999, 2003) és Módos (2000) a büntetés-végrehajtási pedagógia irányából közelítette meg a nevelő változó szerepét. Módos szerint a nevelés egyfajta cselekvésszabályozás, a felfogás és meggyőzés alakítására irányul, és a fogvatartott egész életrendjére kihat, meghagyva annak önállóságát. Ruzsonyi és Módos véleménye szerint a büntetés-végrehajtásban zajló nevelés leginkább korrekciós nevelésként értelmezhető, melynek célja a konstruktív életvezetés kialakítása. A korabeli tanulmányokat egybevetve megfigyelhető, hogy a büntetés-végrehajtási szakemberek egymástól két jól elkülöníthető irányvonalat képviseltek. Garami a *szociális munka* irányába képzelte a nevelői feladatrendszer továbbfejlődését, míg Módos és Ruzsonyi a *korrekciós nevelés* szerepét hangsúlyozta. Nézetük szerint a pedagógiai tények arra utalnak, hogy a nevelési folyamat elképzelhetetlen a magatartás- és tevékenységformálás nélkül. Álláspontjuk szerint újfajta komparatív szakmai látásmódra van szükség, mely egyesíti és felhasználja a pedagógiában, a szociális munkában és a pszichológiában leírt módszereket.

Röviden értékelve az időszakot megállapítható, hogy a *nevelés nem változott abba az irányba, melyet a témával foglalkozó szakemberek korábban prognosztizáltak*. Talán senki nem sejtette, hogy az 1999-ben a büntetés-végrehajtás legnagyobb sajtóvisszhangot kapott eseménye, Döcher György halála⁴⁶ több évtizedre veti majd vissza a természetes szakmai evolúciót. Ahhoz hogy az un. „Döcher ügy” máig érezhető törésvonalként létezzen, jelentősen hozzájárult az esemény utáni *jogszabály és intézkedésmódosítási hullám* is, mely a *nevelő kompetenciavesztésével* járt együtt. A rendszer természetes reakciójának következményeként elindult egy folyamat, melynek eredményeként a *döntési szintek egyre feljebb tolódtak* és a nevelő meglévő szakmai önállósága lassan szertefoszlott. Az ezredforduló az áhított modern, minden részében megújult nevelés helyett, egy *szakmailag megrekedt gyakorlatot* talált. Kifejezetten kedvezőtlen tendenciaként jelent meg, hogy *a korszerű elvek szellemisége és a napi gyakorlatban testet öltő tevékenység egyre távolabb került egymástól*. Az informatikai rendszer teljes kiépülésével az un. *hivatalnoki szerepkör vált leginkább hangsúlyossá*, a nevelői tevékenység legfőbb mércéjévé téve a feljegyzések számának gyakoriságát és a határidők betartását, mindeközben elsorvasztva a minőségi csoportképzés és egyéni foglalkozás szerepét. Módos kritikusan fogalmaz, amikor a 2002-ben lezajlott vizsgálatának⁴⁷ eredményeit elemzi (Módos 2003):

- a pedagógiai akciók a jövőnek szólnak, ezért a napi gyakorlat során a munkatársak folytonos elutasításába ütköznek;
- csekély az eredménye a fogvatartottak pedagógiai befolyásolásának;

⁴⁶Döcher György elítéltet 1999-ben gyilkolták meg, miközben külső munkáltatásban vett részt. Az ügy vizsgálata sorozatos szakmai hibákat tárt fel.

⁴⁷ A büntetés-végrehajtási személyzet szubkultúrájának elemzése

- a jelenlegi „kétarcú” gyakorlat káros, mivel a nevelők tényleges feladata (adminisztráció, felügyeleti kisegítő tevékenység) nem egyezik meg a deklarált célokkal (személyiségfejlesztés, segítő támogatás), s ez negatívan hat a személyi állományra;
- a nevelők „a múlt becsontosodott kövületei”, nincs valós funkciójuk, „lebegnek a struktúrában” ezért meg kell szüntetni beosztásukat.

Módos a vizsgálat eredményeinek értelmezésénél nem került meg a „*nevelői munka hatékonyságának*” problémakörét sem. Utalva a BvOP által a nyolcvanas évek elején végzett kutatásra,⁴⁸ megállapította, hogy a nevelés eredményességének kritériumait nem ismerjük, nem fogalmaztuk meg azokat a normatívákat, melyek teljesülése esetén a nevelést sikeresnek tekinthetjük, s hozzátette: a „*visszaesési mutatók egyértelműen alkalmatlanok erre a feladatra*”. (Módos 2003, 65)

Ezt követő néhány év nevelésről szóló diskurzusa a Börtönügyi Szemle hasábjairól áttevődött az elektronikus média világába. Több – börtönüggyel is foglalkozó – szakember fogalmazta meg személyes véleményét, kritikáját a neveléssel kapcsolatban. Kovács (2011) – elismert gyakorlati szakemberként – blogjában⁴⁹ a fogvatartás alapvető problémájának tekinti a *biztonsági és a nevelési szakterület között feszülő ellentétet*. Véleménye szerint a biztonsági szakterület képviselői az intézkedéseik és ellenőrzéseik számának növelésére törekcszenek. A hatékonyabb kontroll gyakorlását abban látják, hogy a fogvatartottak tevékenysége leginkább a zárka területére korlátozódjon. A neveléssel foglalkozó szakemberek stratégiája ezzel merőben ellentétes: törekvésük arra irányul, hogy növeljék a zárkán kívüli fogvatartotti programok idejét és gyakoriságát. A nevelők lényeges feladata tehát nemcsak a fogvatartottak motivációja, hanem a többi szakterület érdekeltté tétele a nevelési szakterület és az intézet vezetése által képviselt reintegrációs stratégia végrehajtásában (Kovács 2011).

Fliegauf élesebb kritikát fogalmaz meg blogjában⁵⁰: „... *meg vagyok döbbenve a nevelés presztízisének csökkenése láttán, [...] ez egy trend, ami úgy fog végződni, hogy a nevelés el fog tűnni a magyar börtönökből. Legalábbis abban a formában, ahogy jelenleg még éppen él.*” (Fliegauf 2011) Több olyan tényezőt is azonosít, mely a jelenlegi helyzet kialakulásáért megítélése szerint felelős, közülük néhány fontosabbat kiemelve (Fliegauf 2011):

- a nevelők anyagi megbecsültsége alacsonyabb a biztonsági tiszti beosztásban dolgozó tiszteknél, ezért a nevelői beosztás nem vonzó a fiatalok számára;
- a börtönökre jellemző a nevelőnélküliség állapota (munkaidő utáni időszak, hétvége), azaz a börtön többnyire a nevelők nélkül működik;
- a nevelő segítő és a hatalomból adódó jutalmazó–fenyítő szerepének kettőssége azt eredményezi, hogy a fogvatartottak nem bíznak a nevelőkben;

⁴⁸ A kutatás a fogvatartottak neveltségi szintjének mérésére irányult. Ezzel összefüggésben vizsgálták a nevelés eredményességét, a nevelők munkájának hatékonyságát.

⁴⁹http://prisonunited.blogspot.com/2011_02_01_archive.html (2011.12.) Letöltés ideje: 2018. április 30.

⁵⁰ <http://bortonblog2.blogspot.com/2011/12/bortonbeli-neveles-presztizscsokkenese.html#more> (2011.12.) Letöltés ideje: 2018. április 30.

- a nevelők „tolerancia meghasonulásban” élnek: segítséget kell nyújtaniuk a fogvatartottaknak a velük való azonosulás nélkül.

Fliegauf szerint a nevelői munka az utóbbi 10-15 évben folyamatosan veszített jelentőségéből, melyet súlyosbít az is, hogy nem alakult ki módszerspecifikus börtönnevelői képzés Magyarországon.

Összefoglalásként megállapítható: a korszak végére rendszerünk a szükséges eszközök birtokában sem volt képes meggyőzően ellátni vállalt feladatát. Ennek legfőbb oka a szakterületek széttagoltságában, a köztük áramló információ megrekedésében keresendő. Az oktatásban részt vevő szakemberek, a munkáltatás felelősei, a körleten szolgálatot teljesítő felügyelők és nevelők információ cseréje egyéni döntéseken alapul, ezért az elitéltről készült vélemények szakmai sablonokat igen, de valós megismerésen alapuló szakmai megállapításokat nem tartalmaznak. A szakterületek széttagoltságának velejárója a fogvatartottról kialakuló hiányos kép, mely alkalmatlan volt arra, hogy prognosztizálják, majd megelőzzék az intézeten belüli eseményeket, a legmegfelelőbb módszerekkel és programokkal támogassák a sikeres visszailleszkedést. A konkrét nevelési tevékenység vizsgálatakor hasonló problémába ütközünk: a megismerés kiemelten fontos időszakában alkalmazott módszereink esetlegesek (legtöbbször intézet, szakember és helyzetfüggőek), a befogadás során megszerzett információ felhasználása strukturálatlan, a megállapított szükségletekre - igen gyakran – semmilyen választ nem adunk.

1.8. A jogi környezet karakteres változása a 2013. évi kodifikáció hatására

Világossá vált, hogy a nevelés egyszemélyes – a nevelő által képviselt – intézményként működve a rendszerváltást követően nem fejlődött a korábban prognosztizált irányba, sőt a pedagógia eszmerendszerére épülő, annak alapjait képező elvek egyre kevésbé szolgálták a büntetés-végrehajtási szervezet mindennapi működését. A nevelő komplex feladatrendszerét formális tevékenységek sokasága uralta, mely a mindennapi gyakorlattal (és elvárással) ellentétben állt, ezért munkáját esetenként súlytalannak és feleslegesnek érezhette. Ezzel párhuzamosan elérkezett az idő arra, hogy a több mint fél évszázados nevelés fogalmát a büntetés-végrehajtás elhagyja, és egy új fogalmi rendszert alakítson ki a reintegrációs tevékenység központba állításával. Az új fogalomban már mindenki számára érthető módon szintetizálódik a fogvatartáshoz köthető speciális szaktudás: jelesül, hogy a büntetés-végrehajtás alaptevékenysége a fogvatartás alapját képező *kezelésre* és *biztonsági tevékenységre* irányul. A 2015. január 1-jén hatályba lépett 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról (továbbiakban: Bv. törvény) alulról építkezve, gyakorlati szempontokat preferálva, a szakma és a társadalom által is egyaránt elfogadható alapot nyújt a nevelői tevékenység jövőbeni megújulásához. A Bv. törvény tálcán kínálja annak lehetőségét, hogy az elítéltek magatartására vonatkozó szakmai szemlélet megújuljon. A *treatment ideológia gyakorlati elemeinek újbóli megjelenéseként*, a nevelő feladataiba beépült egyfajta *terápiás irányultság*, pontosabban az erre ható elvárás. A reintegrációs tisztnak kiemelt szerepe van a fogvatartott megismerésében a „*Prediktív mérőeszköz*” (továbbiakban: PME) segítségével, a problémák

kezelésében a PME által feltárt fogvatartási kockázatok terén. Egyik legfontosabb nívó, a *progresszív rezsimrendszer működtetése* arra az elvre épül, hogy már nem elégséges, ha a fogvatartott szabálykövető, hanem el kell várni a hathatós együttműködését a kötelező és a szabadon választható reintegrációs programokban is. A törvény egységesítette a különböző célból létrehozott csoportok elnevezését, továbbiakban *részlegként* megjelölve azokat. Új jogintézményként vezette be a „hosszúidős speciális részleget” (HSR), „biztonsági speciális részleget” (BSR), a „pszichoszociális részleget”, „alacsony biztonsági kockázattal rendelkező fogvatartottak” (ABE) elhelyezésére szolgáló részleget és a „reintegrációs őrizetet”. A büntetés-végrehajtási jog eredményei jól láthatóan kiteljesedtek, annak ellenére, hogy elsősorban a túltelítettségéből származó kedvezőtlen helyzet mindezt elnehezítette (Pallo – Forgács 2015).

1.9. A zárt intézeti nevelés filozófiájának átalakulása

Ahogy a fentiekben is láthattuk, a büntetés-végrehajtás szemléletmódjának átalakulása jól érzékelhető az utóbbi évtizedekben. A büntetés központú paradigmát egyre inkább felváltotta a nevelés/reintegráció központú megközelítés, melynek fő fókuszába a fogvatartottak készségeinek, képességeinek, ismereteinek a fejlesztése, valamint a személyiség pozitív irányba fordítását segítő tevékenységek (képzés-oktatás, munka, pszichológiai segítségnyújtás) állnak. Erre való reagálás igen nagy kihívást jelentett a büntetés-végrehajtásban dolgozók számára, hiszen egy másfajta módszertani kultúrával kellett megismerkedniük, illetve egyszerre kell ellátniuk a büntetés végrehajtását jogi és biztonsági szempontból magas színvonalon, ugyanakkor a fogvatartottak nevelése, reintegrációja is rájuk hárult. Mindez komoly szerepkonfliktust jelenthet a fogvatartottakkal foglalkozó személyi állomány számára, hiszen „*a körleteken szolgálatot teljesítő dolgozóknak egyidejűleg kell afféle rendőri/ rendfenntartói szerepet betölteniük, ugyanakkor elvárás velük kapcsolatban a tanácsadói, konfliktuskezelői, mediátori teendők ellátása is*” (Fiáth 2015, 11).

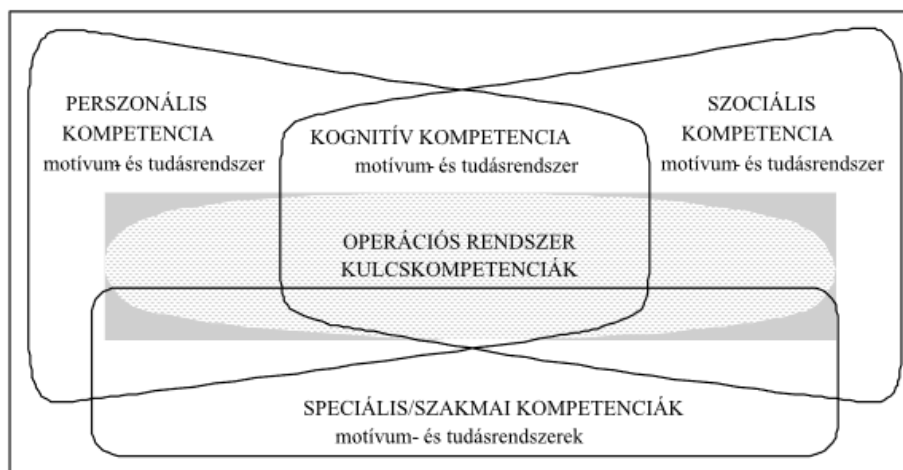
Nemcsak a célmeghatározásban történt hangsúlyeltolódás, hanem a zárt intézeti nevelés pedagógiai alapelvei is megváltoztak. Egyrészt fontos kiindulópont lett a *konstruktív pedagógia szemléletmódjának erősödése*. A konstruktivista pedagógiával inkább a tanítás-tanulás folyamatainak vizsgálatánál találkozhatunk (lásd Nahalka 2002), de az utóbbi években a nevelési folyamattal is elkezdtek foglalkozni (Nahalka 2013). A konstruktivista pedagógia a nevelést alapvetően személyiségformálásként értelmezi, mégpedig úgy hogy az adott személy saját magát formálja: ebben pedig kiemelt szerepe van annak a pedagógiai környezetnek, amelyben él és tevékenykedik és nem mindegy, hogy a nevelési folyamatot végrehajtó személy milyen értékrendet közvetítenek. Ez az indirekt értékközvetítés hatása gyakran erőteljesebb mint a direkt értékközvetítés. A konstruktivista pedagógia másik nagyon fontos gondolata az előzetes tudás szerepe: a zárt intézeti nevelés egyik legfőbb kiindulópontja, hogy reagálni kell mindazokra, amit a fogvatartott magával hozott. Nem lehet hatékony nevelést végezni, ha nem vesszük figyelembe azt, hogy honnan jött, milyen hatások érték a szocializációja során. Ebből adódóan

megfogalmazható a zárt intézeti nevelés egyik legfőbb alapelveként fogalmazhatjuk meg az alábbi: *a fogvatartottak előzetes tudására, tapasztalataira reagálni kell*, a reintegrációs folyamat szervezése során ezeket figyelembe kell venni.

Ebből kiindulva lehet megfogalmazni a második alapelvet, mely a tevékenykedtetés pedagógiájából ered. E pedagógiai paradigma szerint *a nevelt aktív részese* a nevelési folyamatnak, nem csak „csendes elszenvetője”. Ennek mentén a zárt intézeti nevelés során is arra kell törekedni, hogy valamilyen szinten vonódjon be a fogvatartott a nevelési folyamatba: természetesen tudjuk, hogy a bevonódás mértéke és minősége többféle tényezőtől függ, de az erre való törekvés mindenképpen ajánlatos a pedagógiai folyamatban. A tevékenykedtetés pedagógiájának szép példája az úgynevezett jóvátételi programok bevezetése. A jóvátétel célja az okozott kár, sérelem helyreállítása, amely leginkább szimbolikusan valósul meg: a társadalom és ezen belül is a közvetlen környezet, a kisközösségek számára próbálnak jóvátételt nyújtani. Erre számos jó példát tudunk hozni a hazai büntetés-végrehajtási intézetekből: nevelési-oktatási és szociális intézményeket festettek ki, szemetet szedtek a városban, állatmenhelyeket takarítottak. Ezek a tevékenységek több szempontból is jelentősek: egyrészt a fogvatartottak felelősségvállalása is erősödhet, a munkára nevelés kiváló eszköze is lehet, másrészt pedig a tágabb értelemben vett társadalom érzékenyítését is támogatják ezek a programok⁵¹.

A harmadik alapelv, mely a zárt intézeti nevelésben is alkalmazni kell: a *kompetenciaalapú fejlesztés*. Az elmúlt évtizedekben a szükségletalapú megközelítés mellett egyre inkább megerősödött a kompetenciaalapú fejlesztés iránti igény. A kompetenciának számos meghatározása van, ezek közül az 1997-ben a Pedagógiai Lexikonban megfogalmazott definíciót érdemes kiemelni: eszerint a képességek/készségek mellett az ismereteknek és az attitűdnek is fontos szerepe van. Nagy József modelljében a kompetenciát olyan pszichikus komponensrendszernek tekinti, amelynek „1) közvetlen felsőbb komponensrendszere a személyiség, és amelynek alsóbb pszichikus komponensrendszerei: 2) a motívumrendszer és 3) a tudásrendszer, valamint 4) az öröklött komponensek és 5) a tanult komponensek.” (Nagy 2010, 8). Ahhoz, hogy kompetenciafejlesztésünk sikeres legyen, szükséges a személyiségfejlesztés, a motivációs bázis támogatása, az ismeretek közvetítése – a zárt intézeti nevelés is ezeken alapul. A Nagy József által megalkotott kompetenciarendszerben beszélhetünk egyrészt általános kompetenciákról, másrészt speciális kompetenciákról (Nagy 2010).

⁵¹ Ezekről a programokról részletesebb információk olvashatóak a TÁMOP 5.6.3-12/1-2012-0001 projekt honlapján: http://tettprogram.hu/Letoltheto_kiadvanyok Letöltés ideje: 2018. április 30.

1. ábra: Nagy József kompetenciarendszere (Nagy 2010, 10)

Az általános kompetenciák közé tartozó kognitív kompetencia az információfeldolgozást segíti, míg a személyes (perszonális) kompetenciák az egyén túléléséért, életminőségének megőrzéséért, javításáért felelős. A szociális kompetencia pedig csoportok, szervezetek, a társadalmak megőrzését és fejlesztését szolgálja. A speciális kompetenciák körébe tartozik a hivatás, a szakma, foglalkozás, tevékenységi kör. Természetesen ezek a kompetenciák egymással összefüggnek, kölcsönösen hatnak egymásra.

Az alapelvek között az *egyéni bánásmódot*, az *egyéniestést*, a *differentiálást* is érdemes szem előtt tartani. Az egyéni bánásmód alapvetően abból a filozófiai megközelítésből indul ki, hogy minden ember egyéni és egyedi, más szükségletekkel rendelkezik. A pedagógiai folyamatoknak pedig ezekre az eltérő szükségletekre kell reagálnia, ezeket figyelembe véve kell megtervezniük a nevelés, a reintegráció folyamatát. Ennek az alapelvnek a megvalósulása jól látható a büntetés-végrehajtási intézetek működésében, hiszen az elítélteket többféle szempontok alapján is osztályozzák:

1. Kriminológiai szempontok: a bűncselekmény jellege, az ítéleti idő, a hátralévő idő, visszaesési jellemzők
2. Szociológiai szempontok: nem, életkor, anyagi, kulturális és szociális háttér, iskolázottság
3. Kezelési szempontok szerint: sajátos szükségletek (például értelmi képesség, agresszivitás, függőségi problémák, szexuális másság, pszichés/mentális zavarok)

Ezeket a fenti szempontokat figyelembe véve alakítják ki az egyéniesített fogvatartási programtervet (amit általános pedagógiai szempontból akár nevezhetünk egyéni fejlesztési tervnek). Az egyéniesített fogvatartási program elkészítésének első nagyon fontos lépése a fogvatartott komplex megismerése, az adatgyűjtés, melynek legfőbb forrása maga a fogvatartott, de emellett a társszervek dokumentációit (már amennyiben rendelkezésre áll) is érdemes átvizsgálni, illetve a befogadáskor felvett pszichológiai tesztek eredményei is segíthetik az egyéni fejlesztés megtervezését és végrehajtását.

A *pedagógiai értékeléssel* kapcsolatban is fontos átalakulás figyelhető meg az utóbbi évtizedekben. A pedagógiai értékelés az egyik legismertebb nevelési és oktatási módszer. A nevelés szempontjából

értékelésről beszélünk akkor, ha jutalmazunk, elismerünk vagy büntetünk, elmarasztalunk valakit. A különböző nevelési felfogások eltérő hangsúllyal ugyan, de igen hasonlóan értelmezik a jutalmazás-büntetés lényegét, célját. Egységes az álláspont abban, hogy a büntetés és a jutalmazás célja a büntető, jutalmazó személy által közvetített értékek megerősítése, az általa elvetettek gyengítése. A jutalmazás és büntetés funkciója a preferált tevékenység- és magatartásformák gyakorlása, a nemkívánatos magatartásformák és tevékenységek demotiválása, azaz magatartás- és tevékenységszabályozó funkciót töltenek be. A minősítő és fejlesztő értékelés között óriási különbségek vannak: a minősítés megcímkezi az adott személyt, míg a fejlesztő értékelés támpontot ad a fejlődéshez. Természetesen abban a speciális közegben, amelyet a büntetés-végrehajtás jelent, nem tudjuk és nem is lehet teljes mértékben nélkülözni a minősítést, ugyanakkor érdemes törekedni arra, hogy a fogvatartott támpontot kapjon arra a fejlődéséhez.

A zárt intézeti nevelésben is egyre alapvetőbb követelményként jelenik meg az *együttműködés és kooperáció a szakemberek között*. Ahhoz, hogy a jogszabályban is megfogalmazott elvárásnak megfeleljenek a reintegrációt végző személyi állomány, egyre nagyobb szükség van a szakemberek közötti együttműködésre (itt elsősorban a pszichológus kollégákra, a biztonsági feladatot ellátókra, az iskolai oktatókra, a börtönpártfogóra kell gondolni). A büntetés-végrehajtási intézetek reintegrációs tevékenységében a rendszerváltás óta egyre nagyobb szerepet kapnak a civil szervezetek munkatársai. Az ő jelenlétük egyszerre jelent könnyebbséget és kihívást, hiszen egyrészt színesítik a tevékenységeket, ugyanakkor a biztonsági szempontokról sem szabad elfeledkezni.

Láthatjuk, hogy számos területen új kihívásoknak kell megfelelniük a büntetés-végrehajtásban dolgozóknak. A változásokra való reagálás alapvetően fontos minden szakember számára, éppen ezért a büntetés-végrehajtásban dolgozókkal szemben is új elvárások fogalmazódtak meg.

2. A fogvatartás és reintegráció fogalmi megközelítése

Bevezetés

A reintegráció legfontosabb és legáltalánosabb célja a bűnelkövető szabadulása utáni társadalomba való beilleszkedésének, visszailleszkedésének elősegítése. Ehhez szükséges a bűnismétlés megelőzése, az elkövető munkaerőpiaci reintegrációja, életkörülményeiből adódó hátrányainak csökkentése és személyiségének, szociális készségeinek fejlesztése. Ahhoz, hogy a reintegráció sikeres legyen, a reintegrációs tevékenység során az elkövetőnek fel kell ismernie tette társadalomra való veszélyességét és lehetőség esetén enyhíteni, jóvátenni azt. A szabadságvesztés során alkalmazott módszerek és eljárások nagymértékben befolyásolják a végrehajtás sikerét.

A magyar büntetés-végrehajtási rendszer működésének módszereihez kapcsolódó releváns fogalmak meghatározásánál több évtizedes zavar uralkodik, aminek egyik oka az idegen nyelvű szakirodalmak

eltérő szaknyelvi értelmezése és a különböző fordítások változó használata. A fejezet első részében a reintegrációs tevékenység szempontjából kiemelt fontossággal bíró fogalmak értelmezésére vállalkoztunk: a reintegrációs programok működtetését, az egyéniesítés és differenciálás módszerét és a rezsimek rendszerét tárgyaljuk részletesebben.

A szabadságvesztés céljának érvényesülése a Bv. törvény feladatrendszerét és új jogintézményeit figyelembe véve öt alappilléren nyugszik, amelyek hagyományos és új vagy részben új elemeket foglalnak magukban. Fejezetünk második részében a fogvatartás hagyományos alappilléreit tárgyaljuk részletesebben.

2.1. Reintegrációs programok és egyéniesítés

A büntetés-végrehajtási szakemberek számára igen széles körű azon programok köre, amelyeket az intézeti beilleszkedés és a későbbi reintegráció szolgálatába állíthatnak. A börtönben zajló reintegrációs tevékenység értelmezésekor megállapítható, hogy *reintegrációs programként azonosítjuk az előre eltervezett és tudatosan irányított események összefüggő sorozatát, amelyek előkészítik, illetve lehetővé teszik az elítélt intézeti rendbe,⁵² majd a társadalomba való beilleszkedését.* A végrehajtásért felelős szerv önállóan vagy más szervezetekkel együttműködve irányíthatja a programokat, mindemellett lehetőséget biztosít az önszerveződő fogvatartotti kezdeményezéseknek is.

Reintegrációs programok közé sorolandóak a következők:

- foglalkoztatás (munkáltatás, oktatás, képzés, sport, szabadidős programok, speciális kockázatcsökkentő programok stb.);
- családi és társadalmi kapcsolatok támogatása;
- vallásgyakorlás, lelkipozíció;
- önálló vállalt tevékenységek.

Más szempontból csoportosítva, a bv. intézet a szabadság elvonása során működtet *kötelező jellegű programokat* (munkáltatás, oktatásban való részvétel 16 éves kor alatt, szerződésben vállalt programon való részvétel); *jutalomból adható programokat* (kiemelt közművelődési programon való részvétel, kiemelt sportprogramon való részvétel) és támogat *szabadon választható programokat* (önsegítő csoportok, tankörök, szakkörök).

A reintegrációs programok csak akkor szolgálhatják hatékonyan a visszailleszkedést, ha azok az elítélt személyiségéhez, egyéni képességeihez igazodnak, és szükségleteivel is találkoznak. Ebből következik a második kiemelő szakmai módszerünk az *egyéniítés*, amely már igen korán a büntetőeljárás

⁵² Magában foglalja az elítélt befogadását, megelőző életkörülményeiből, életviteléből eredő hátrányainak csökkentését, személyisége és szociális készségei fejlesztését.

időszakában érvényesül, mivel a bíróság mérlegeli az – elsősorban a bűncselekményben megnyilvánuló – egyéni társadalmi veszélyességet és ennek megfelelő differenciáltsággal állapítja meg a büntetés tartamát, a végrehajtás módját. Az egyéniesítés folytatódik az elítélt befogadásával és érvényesül a szabadulásig, sőt az utógondozás differenciált megszervezésével a szabadulást követően is. Az egyéniesítés módszere nemcsak a reintegrációs szakterület sajátja, hanem a végrehajtás egészét áthatva *megjelenik az őrzésben, felügyeletben és a foglalkoztatásban, valamint az egészségügyi ellátásban* is. A végrehajtás egyéniesítése nem jelentheti azt, hogy az intézet minden egyes elítéltet egyedi módon kezeljen, de szükségessé teszi az elítéltek nemek, életkor és fokozatok szerinti csoportosításán túl a személyiséghez igazodó kriminológiai, biztonsági, nevelési és egészségügyi szempontok szerinti csoportképzését is. Az egyéniesítés további érvényesítése az egyes csoportokon belül kialakított speciális nevelési, kezelési módszerek alkalmazásával történhet.

A reintegrációs tiszta a befogadási eljárás során feltérképezett fogvatartási kockázati elemekből kiindulva kaphat képet a fogvatartott személyiségjegyeiről és egyéni motivációiról. Elsősorban a hiányzó és meglévő alapkészségeit veszi figyelembe az egyéniesített fogvatartási programterv kialakításakor, amelynek szerves részét képezi a reintegrációs programok halmaza.

2.2. Differenciálás

A fogvatartottak jobbítását célzó törekvés sosem volt idegen a büntetés-végrehajtással kapcsolatos szakmai diskurzustól. A második világháborút követően ez a fajta szándék azért erősödhetett meg, mert tudományosan is elismert érvek⁵³ szóltak amellett, hogy a börtön olyan személyiségromboló intézmény, amely több szempontból diszfunkcionális. A másik ok, amely hozzájárult a javító célzatú büntetés-végrehajtás előtérbe kerüléséhez, azon újfajta módszerek megjelenése volt, amelyek az eltelt évtizedekben ugrásszerűen fejlődő társadalomtudományokhoz köthetőek.⁵⁴ A nyugati társadalmak börtönügyében egyre inkább felerősödött az a szemlélet, miszerint különösen a pszichológia, de a szociológia és a pszichiátria is olyan eszköztárral bír, amely alkalmas megváltoztatni az embert. Az úgynevezett *treatment* alaptétele szerint a kriminális viselkedés oka a személyiségben rejlik, így arra nem büntetéssel, hanem kezeléssel kell hatni. „A treatment három alapvető elemet tartalmazott: a határozatlan tartamú büntetés elvét, a klasszifikációt⁵⁵ és a különféle programokat.”⁵⁶

Bár hazánkban a nyugat-európaihoz hasonló fejlődési folyamat nem zajlott le, mégis a *treatment* egyes elemei kimutathatók a korszakra jellemző gondolkodásban. Huszár értelmezésében a *klasszifikáció* vagy az annak megfelelő módszerek bevezetésének lehetősége ekkor több formában (javaslat, koncepció) is

⁵³ Az amerikai társadalomtudományi kutatások eredményeként létrejövő elméletek jeles képviselői, Donald Clemmer, Gresham Sykes (1922–2010) és Erving Goffman (1922–1982) adtak fogalmi keretet a börtön világának jobb megismeréséhez.

⁵⁴ FORGÁCS 2013.

⁵⁵ A büntetés-végrehajtási rendszerekben működő egységes felmérés, kategorizálás.

⁵⁶ HUSZÁR 1997, 67.

felmerült. Egyrészt egy specializált központi kivizsgáló gondolatával, másrészt azzal, hogy a nevelő tevékenységében kiemelt szerepet kapott a fogvatartott megismerése, az úgynevezett neveltségi szintek meghatározása és a nevelési terv kidolgozása.⁵⁷ A differenciálás – a végrehajtás egészét érintő komplex módszerként – már 1966-tól⁵⁸ folyamatosan jelen van a vonatkozó jogszabályokban. Nem véletlen, hogy később a büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója⁵⁹ kapcsán is kiemelt szerep jutott a nevelési szempontú differenciálásnak,⁶⁰ amelyben a *treatment* eszmeisége köszönt vissza. Visszatekintve a 80-as évekre, Huszár az alábbi jellemzést adta a korszak szakmai szemléletét vizsgálva: „A *treatment* magyar (általában szocialista) változatának sajátossága az volt, hogy a személyiség formálása nem elsősorban mint terápiás (tehát pszichológusi), hanem inkább mint pedagógiai [...] feladat jelentkezett.”⁶¹

A differenciálás fogalmát több értelemben használták és használják napjainkban is:

- a szakmai terminológiában megjelenő *személyiség szerinti differenciálás*, leginkább az egyéniesítés megfelelőjeként értelmezhető;
- a *differenciált rezsim* fogalma az intézetben belüli, eltérő sajátosságokkal rendelkező részlegeket jelenti;
- a *szakterületek szerinti differenciálás*, amelynek segítségével egyes szakterületek (biztonság, reintegráció, egészségügy, nyilvántartás) saját prioritásuk szempontjából csoportosítják a fogvatartottakat;
- használjuk az *intézet* vonatkozásában is a differenciálás kifejezést, amely különböző feladatokra (például fiatalok, nők szabadságvesztésének végrehajtására) szakosodott intézeteket jelöl;
- és végezetül alkalmazzuk a *rendszer* szintjén is, amikor a végrehajtás során alkalmazott módszerekről, eljárásokról beszélünk egy büntetés-végrehajtási szisztéma vonatkozásában.

Fogvatartás és reintegráció szempontjából vizsgálva a *differenciálás a végrehajtás egészét érintő komplex módszer, amely alatt a fogvatartottak csoportosítását értjük meghatározott szakmai szempontok alapján*. A kezelésszempontú differenciálás alapja a fogvatartott megismerése során feltárt jellemzők segítségével a hasonló sajátosságokkal rendelkezők azonos csoportba sorolása, utat mutatva az egyéniesített bánásmód irányába, amely előfeltétele a visszaesés csökkentésének.

A differenciálás az alábbi előnyöket hordozza magában:

- a különböző módszereket és eszközöket koncentráltan lehet alkalmazni az azonos szükségletek megvalósítása érdekében;
- mivel a csoport azonos típusú elítéltekből áll, a specifikus kezelés az azonos csoporttagok kezelési szükségleteinek megfelelően történhet;
- az elítéltek nagyobb csoportjánál teszi lehetővé a hatékony kezelést;

⁵⁷ HUSZÁR 1997.

⁵⁸ Lásd: 1966. évi 21. tvr. a szabadságvesztés büntetés végrehajtásáról és az előzetes letartóztatás végrehajtásáról.

⁵⁹ A büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója 1986.

⁶⁰ Amely az életkor, a kriminogén faktorok, a büntetési idő és a személyiség szerinti csoportosítást jelentette.

⁶¹ HUSZÁR 1997, 67.

- segíti a csoporttagok közötti feszültségek és konfliktusok csökkentését.

A kezelés szempontjából történő differenciálás nyolc fő kategóriába sorolható:⁶²

- az *életkor szerinti differenciálás* során legfontosabb csoportként a fiatalok fogvatartottakat kell megemlíteni, akik aránya 1,4%-os a fogvatartotti népességben, az utóbbi években csökkenő tendenciát mutatva. Az életkor szempontjából speciális kezelési szükséglettel bírnak a fiatal felnőttek, akik a fogvatartotti népesség 4%-ában képviseltetik magukat. Bár nem tartoznak a fiatalok kategóriájába a végrehajtás szempontjából, mégis életkori sajátosságaik tekintetében hasonlítanak a fiatalokként nyilvántartott fogvatartottakhoz. Az életkor szerinti differenciálás sorában utolsónak említendő az időskorú fogvatartottak (60 éven felüliek) csoportja, amely 3,8%-a a fogvatartotti népességnek, arányuk pedig folyamatosan növekvő tendenciát mutat.
- a *nemek szerinti differenciálás* során a női fogvatartottak 7,36%-os aránya emelendő ki, mivel a fogvatartás és a reintegráció szempontjából a csoport sajátosságaihoz illeszkedő bánásmódot és reintegrációs támogatást igényelnek;
- a *büntetőjogi differenciálás* a végrehajtási fokozatok szerinti csoportosítást jelenti, amelyet a bíróság határoz meg. Elítélteknél a végrehajtási fokozat tekintetében a börtön szerepel az első helyen (54,7%), majd ezt követi a fegyház (35,2%) emelkedő tendenciával⁶³ és a fogház fokozata (10%). Az elítélteknek – a végrehajtási fokozat függvényében – eltérő az életrend meghatározottsága, az intézetben belüli mozgása, őrzése, felügyelete, ellenőrzése, a programokon való részvétel lehetősége, jutalmazása, fenyítése, a feltételes szabadságra bocsátás ideje;
- a *fogvatartás jogi jellege szerinti differenciálás* során képzett csoportok között a legnagyobb arányban az elítéltek (77%) és a letartóztatottak csoportja (20%) képviselteti magát. A letartóztatottak csoportja az utóbbi években a fogvatartotti populációban csökkenő tendenciát mutat. Az elzárás hatálya alatt állók jóval szűkebb arányban vannak jelen (2%) a fogvatartotti népességben, míg a kényszergyógykezeltek és ideiglenesen kényszergyógykezeltek aránya nem haladja meg az 1%-ot;
- az *egészségügyi és mentális állapot szerinti differenciálás* szakterületi vizsgálatot és diagnózist igényel. Egészségügyi szempontból megkülönböztetünk időszakos vagy végleges csoportba sorolást a fogvatartott állapotától függően. A mentális okokból történő csoportképzés lehetőséget ad enyhébb értelmi fogyatékossgal, pszichés zavarral küzdők vagy diagnózisban lefektetett kóros elmeállapotúvá vált fogvatartottak speciális elhelyezésére és kezelésére;
- a *visszaesés szempontjából történő differenciálás* esetén szakmailag indokolt az első büntényes elítéltek börtönártalmak kialakulását megelőző elhelyezése és kezelése. Az első büntényes

⁶² A fogvatartotti csoportokra vonatkozó adatok forrása: *Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve 2017.* (szerk: Várkonyi Zsolt Kristóf; Kiadó: BVOP)

⁶³ A fegyház végrehajtási fokozatban lévők aránya 2017-ben 4,8%-kal emelkedett.

elítéltek elkülönített elhelyezésére (a továbbiakban: specializált részleg)⁶⁴ vonatkozó elgondolás kiindulási alapja, hogy a visszaesési kockázat csökkentésére jelentős hatást gyakorol a komolyabb börtöntapasztalattal, széles körű kriminális háttérrel bíró visszaeső fogvatartottaktól való különválasztás;

- *a bűncselekmény alapján történő differenciálás* szakmai szempontjából elsősorban a hosszú időszabadságvesztéssel rendelkezők, kábítószerfüggők vagy szexuális indíttatású bűncselekmények elkövetőinek csoportosítása és speciális kezelése a cél;
- *az iskolai végzettség szerinti differenciálás* a fogvatartottak foglalkoztatásában játszik nagy szerepet, konkrét elkülönítést nem igényel.

A differenciálás során létrejövő csoportok (például a kötelező elhelyezés okán, a programok szervezésének megkönnyítése érdekében) együtt is elhelyezhetők, de az együttes elhelyezés nem feltétele a differenciálásnak (például alapfokú iskolai végzettséggel nem rendelkezők csoportja külön is elhelyezhető).

2.3. Rezsimek

A modern büntetés-végrehajtási rendszerek egyik legfontosabb jellemzője, hogy a fogvatartottakat szabadságelvonásuk jogi jellege szerint, továbbá szükségleteik és biztonsági besorolásuk által meghatározott végrehajtási körülmények közé, azaz *rezsimekbe* sorolja. A rezsimek sokszínűségét a *rendelkezésre álló elhelyezési formák, reintegrációs programok és a napirend kombinációja* adja.

Az intézetekben a fogvatartottak elhelyezése alapvetően *zárkában*,⁶⁵ de a jogszabály által meghatározott esetben *lakóhelyiségben*⁶⁶ is történhet. Bár a zárka és a lakóhelyiség közti alapvető különbséget a jogszabály a nyílászárók biztonsági felszereltségére és a vizesblokk meglétére szűkíti le, a gyakorlatban ennél több lehetőség adott az intézetek számára, hogy a személyes élettér kialakításában jelentős különbséget tegyenek. A lakóhelyiség felszereltsége és kényelmi funkciói a jogszabály által megengedett korlátok között bővíthetők, míg a zárka vonatkozásában jóval szigorúbb szabályok az irányadók. A büntetés-végrehajtási intézetben az állandó elhelyezést biztosító zárkákon kívül több típus alakult ki a gyakorlatban, így beszélhetünk befogadó, egészségügyi, fegyelmi, biztonsági zárkáról vagy a speciálisan hosszú időszabadságvesztésű fogvatartottak részlegén kialakított két külön helyiségből álló lakózárkáról. Atipikus zárkaként tartjuk számon az ön- és közveszélyes magatartást tanúsító fogvatartottak elkülönítésére szolgáló zárkát, amely nem rendelkezik berendezési tárgyakkal.

⁶⁴ Az első büntényes elítéltek koncentrált elhelyezése 2018 februárjától érvényesül.

⁶⁵ A zárka az elítéltek elhelyezésére szolgáló olyan helyiség, amelynek ajtaja, ablaka (a továbbiakban: nyílászárók) a külön rendelkezésekben meghatározott biztonsági követelményeknek megfelel. A zárkában folyó vízzel ellátott mosdót, illetve – az ön- és közveszélyes magatartást tanúsító elítéltek elhelyezésére kialakított zárka kivételével – elkülönített WC-t kell kialakítani.

⁶⁶ A lakóhelyiség az elítéltek elhelyezésére szolgáló olyan lakhatásra alkalmas helyiség, amelynek nyílászáróinál a zárkára meghatározott biztonsági berendezés (felszerelés) mellőzhető. A lakóhelyiségeknél a tisztálkodáshoz szükséges folyóvizet, fürdőt, illetve WC-t körletenként kell biztosítani.

A *reintegrációs programok* során az alkalmazott eljárásokat az elítélt személyiségéhez, egyéni képességeihez, szükségleteihez kell igazítani. A végrehajtás egyéniesítése szükségessé teszi az elítéltek meghatározott szempontok alapján történő differenciálását. Az egyéniesítés további érvényesítése az egyes csoportokon belül kialakított speciális reintegrációs, kezelési, gondozási módszerek alkalmazásával történhet, amely során kiemelten fontos, hogy a programot a fogvatartott együttműködésével kell meghatározni és kialakítani. (Bővebben lásd a fejezet elején.)

A büntetés-végrehajtási intézet *napirendben* határoz meg minden olyan tevékenységet, amely a napi folyamatos működést biztosítja.

A napirendben kell meghatározni:

- az ébresztő és a takarodó;
- a nyitás és zárás;
- a létszámmellenőrzés;
- az étkezés;
- a szabad levegőn való tartózkodás;
- a munkavégzés, az oktatás, az orvosi rendelés, a szabadidő eltöltése és a jogorvoslatok idejét, helyét, módját.

Mivel a reintegrációs programokban történő részvétel szorosan összefügg a fogvatartott számára meghatározott életrendbeli kötıtségek mértékével és az intézeten belüli mozgásának lehetőségeivel, a napirend a kontroll egyik eszközeként is értelmezhető.

2.3.1. A rezsimek típusai

A rendelkezésre álló elhelyezési formák, reintegrációs programok és napirend kombinációjaként létrehozható rezsimek számát – az átláthatóság és egységesség indokával – a büntetés-végrehajtás észszerű keretek között igyekszik tartani. Az intézetek elsősorban azokat a rezsimumformákat részesítik előnyben, amelyek a jogszabály által meghatározva, részletes szabályozással rendelkeznek:

- a *jogszabályok által meghatározott rezsimeken* belül megkülönböztetjük az úgynevezett *standard rezsimeket*, amelyek különleges kezelést nem igénylő fogvatartotti csoportok számára lettek kialakítva. Ilyenek lehetnek a különböző végrehajtási fokozaton belül meghatározott enyhe, általános és szigorú rezsimek, az enyhébb végrehajtási szabályok (EVSZ), az átmeneti részleg, a befogadó részleg, a letartóztatottak számára létrehozott enyhe, általános és szigorú rezsimek;
- szintén a jogszabályok által meghatározott rezsimek csoportjába tartoznak azok a *speciális rezsimek*, amelyek sajátos kezelési igényű fogvatartottak számára jöttek létre. Ebbe a csoportba tartozik a gyógyító-terápiás részleg, a hosszú időű speciális rezsime (HSR), a drogprevenció

részleg, a pszichoszociális részleg és az alacsony biztonsági kockázatba sorolt fogvatartottak csoportja (ABE);

- az intézet napi működését könnyítendő és a helyi sajátosságokat mutató fogvatartotti csoportok részére az intézet parancsnoka saját hatáskörében további rezsimeket hozhat létre. A dolgozó és nem dolgozó fogvatartottak elkülönített elhelyezését és a munkahely szerinti közös elhelyezést szolgálja a *gyakorlati szempontok által létrehozott rezsimek* csoportján belül a *napirend szervezésének érdekében létrehozott rezsimek* működtetése;
- a gyakorlati szempontok által meghatározva további rezsimek létrehozására adott lehetőséggel élve az intézetek működtethetnek *helyileg fontosnak tartott speciális fogvatartotti csoportok számára létrehozott rezsimeket* is (például erőszakmentes részleg).

1. táblázat

A rezsimek csoportosítása

<i>Rezsimek</i>	
Jogszabály által meghatározott rezsimek:	Gyakorlati szempontok által meghatározott rezsimek:
– standard rezsimek – speciális rezsimek	– napirend szervezése érdekében létrehozott rezsimek – helyileg fontosnak tartott speciális fogvatartotti csoportok számára létrehozott rezsimek

Forrás: a szerző szerkesztése

2.4. A fogvatartás és reintegráció hagyományos alappillérei

A Bv. törvény feladatrendszerét és az új jogintézményeit figyelembe véve öt alappilléren nyugszik. Az öt alappillér magában foglalja a *családi és a társadalmi kapcsolatok támogatását, a munkaerőpiaci esélyek javítását, a testi és a szellemi állapot megfelelő szinten tartását*. Új vagy részben új elemként azonosítható alappillérnek tekintjük a *kockázati elemek feltárását és optimalizálását és a belső motiváció erősítését*.

2. táblázat

A fogvatartás és reintegráció alappillérei

Hagyományos elemek:	Új elemek:
– családi és társadalmi kapcsolatok támogatása	– kockázati elemek feltárása és optimalizálása

– munkaerőpiaci esélyek javítása; – testi és szellemi állapot szinten tartása	– belső motiváció erősítése
--	---

Forrás: a szerző szerkesztése

Az öt alappillér a szabadságvesztés során érvényesülve a végrehajtás során segíti a sikeres intézeti beilleszkedést, a fogvatartás kezelési és biztonsági céljait. Ezen túl a szabadulást követő támogatással és utógondozással kiegészülve szakmailag is hatékonyan hozzájárulhat az elítéltek társadalmi visszailleszkedéséhez és újabb bűncselekmény megelőzéséhez.

2.4.1. A családi és társadalmi kapcsolatok támogatása

Az öt alappillér elemei közül a fogvatartottak számára kiemelt jelentőségű a *családi és a társadalmi kapcsolatok támogatása*, amely leghatékonyabb segítője, hiánya pedig gátló tényezője is lehet a visszailleszkedésnek. A kapcsolattartók az elítélt életének különféle színterein játszhatnak szerepet. Az intézet által engedélyezett személyek lehetnek családtagok, barátok, de lehetőség van volt munkaadókkal történő kapcsolattartásra is. Elsősorban a visszailleszkedésben szerepet játszó szervezetek (karitatív szervezetek, egyházak)⁶⁷ kerülhetnek fel az úgynevezett kapcsolattartói listára.

A kapcsolattartás gyakoriságát vizsgálva kiemelkedő a közeli hozzátartozók és barátok jelenléte a fogvatartottak életében. A visszailleszkedés szempontjából vizsgált társas kapcsolatok szerepe House meghatározásában *társas támogatásként* értelmezhető,⁶⁸ amelynek elemei: az érzelmi gondoskodás, az anyagi segítség, az információátadás és a megbecsülés.⁶⁹ A magyar büntetés-végrehajtás által a fogvatartottak részére felkínált „kapcsolattartási repertoár” a társas támogatás minden elemét magában foglalja. A kapcsolattartás lehetőségeinek tekintetében megkülönböztetünk *intézetelhagyással nem járó módokat* (levelezés, telefonbeszélgetés az intézet által biztosított telefonnal, csomag küldése és fogadása, látogató fogadása, elektronikus kapcsolattartás) és az *intézet elhagyásával járó kapcsolattartási formákat* (látogató, büntetés-végrehajtási intézeten kívüli látogató fogadása, kimaradás és eltávozás).

A fogvatartott az intézet által engedélyezett személyekkel és szervezetekkel tarthat kapcsolatot. Kapcsolattartók lehetnek a fogvatartott hozzátartozói, visszailleszkedést elősegítő külső szervezetek, de más személyek is tartozhatnak ebbe a kategóriába. A fogvatartottat az első foglalkozás alkalmával tájékoztatni kell a kapcsolattartói hozzájárulás megkéréséről.

Közeli hozzátartozónak minősül:

⁶⁷ RUZSONYI 2002.

⁶⁸ House a társas támogatás olyan meghatározását alkotta meg, amelyet eredetileg a társas támogatás és a mentális összefüggés vizsgálatainál használt. Lásd: HOUSE 1981.

⁶⁹ HOUSE 1981.

- a házastárs;
- az egyenes ágbeli rokon;
- az örökbefogadott, a mostoha- és nevelt gyermek;
- az örökbefogadó-, a mostoha- és a nevelőszülő;
- a testvér.

Hozzá tartozó továbbá:

- az élettárs, az egyenes ágbeli rokon házastársa;
- a jegyes, a házastárs egyenes ágbeli rokona és testvére;
- valamint a testvér házastársa.

2.4.1.1. Az intézet elhagyásával nem járó kapcsolattartási módok

A börtönbüntetés alatt a társas támogatás a kapcsolattartás szabályozott formáin keresztül érvényesül. A leggyakrabban használt kapcsolattartási lehetőség a *levelezés*,⁷⁰ amely gyorsasága és költséghatékonysága miatt még napjainkban is kedvelt a fogvatartottak körében. A levelezés tartalmilag ellenőrizhető, gyakorisága és terjedelme nem korlátozható. A levelezés egy sajátos formája a *házi levél*, amely engedélyezhető az intézeten belül fogva tartott közeli hozzátartozók számára. Nem ellenőrizhető a hatóságokkal, nemzetközi szervezetekkel, az alapvető jogok biztosával, a nemzeti megelőző mechanizmus szervezetével, a védővel és a külképviseletekkel történő levelezés.

A kapcsolattartás lehetőségei közül kiemelt jelentőségű a *látogatófogadás*⁷¹ a társas kapcsolatok fenntartásában és az ezekből származó társas támogatás áramlásában.⁷² A látogatók személyét tekintve főleg a testvérek, a szülők és a házastársak szüleinek látogatásai növelhetik a visszailleszkedés esélyét.⁷³ A kapcsolattartás ezen formája a család és hozzátartozók számára komoly költségekkel jár, ezért jelentős hatást gyakorol tartósságára és intenzitására a család anyagi háttere.

A látogatásról szóló értesítés kiállítása előtt a reintegrációs tiszt nyilatkoztatja az elítéltet, hogy mely nyilvántartásban szereplő kapcsolattartóit kívánja fogadni. A reintegrációs tiszt az elkészített értesítést a látogatás esedékessége előtt legalább tíz nappal átadja az elítéltnak, aki azt levele mellékleteként küldi el kapcsolattartójának. Az elítéltek kérelmére az értesítés soron kívül is kiadható. Egyidejűleg több alkalomra szóló értesítés is kiküldhető, ha a látogatás későbbi időpontjai előre programozhatók, és az elítélt megjelöli, hogy az egyes alkalomokra mely kapcsolattartóit kívánja fogadni.

⁷⁰ A levél írásos formában megjelenített, egyedi, illetve személyes jellegű közleményt, adatot, információt tartalmazhat, amely postai úton borítékban is küldhető. Levélként kezelendő a levelezőlap és a képes levelezőlap és a nyomtatvány is. A levelet tartalmazó borítékban fénykép is elhelyezhető.

⁷¹ Az elítélt havonta legalább egy alkalommal minimum 60, maximum 90 percen fogadhat 4 főt látogatóként.

⁷² CONNOR–TEWKSBURY 2015.

⁷³ DUWE–CLARK 2011.

Egyes látogatási szituációk igen különbözőek lehetnek:

- az általánosan és leggyakrabban alkalmazott lehetőség az úgynevezett *asztal mellett történő* látogatófogadás, ahol a résztvevők nincsenek fizikailag elválasztva egymástól, de érintkezésük nem megengedett;
- a látogatás biztonságilag jobban behatárolt formája *rácson keresztül vagy zárt fülkéből telefonnal* történik. Ebben az esetben mindennemű érintkezés kizárt a fogvatartottal;
- a harmadik, talán a reintegrációt legjobban támogató módozata a látogatásnak az úgynevezett *családi beszélő*, ahol a családtagok a többi látogatótól térben (leginkább optikailag) elhatárolva, ezáltal bensőségesebb formában lehetnek együtt.

Ha a látogatásról szóló értesítés kiküldésekor *ismertek azok a körülmények*, amelyek alapján a parancsnok a beszélgetést *rácson keresztül vagy zárt fülkéből távbeszélőn* keresztül engedélyezi, úgy azt az értesítésen *fel kell tüntetni*. Ha a látogatás nem az értesítésen feltüntetett módon történik, erről a látogatás megkezdése előtt az elítéltet és a látogatót szóban kell tájékoztatni. Ha a parancsnok elrendeli, hogy az elítélt a látogatóval csak rácson keresztül beszélhet, azt lehetőleg térben és időben a többi látogatástól elkülönítve kell megszervezni. Ha olyan személy érkezik látogatási céllal, akinek *neve az értesítésen nem szerepel*, de az elítélt kapcsolattartói között nyilvántartott, a látogatás végrehajtásának irányításával megbízott *vezető vagy a reintegrációs tiszt az elítélt kérelme alapján engedélyezheti* a látogatást.

Ha a fogvatartott hozzátartozói a szabadságvesztés-büntetés helyéül szolgáló büntetés-végrehajtási intézettől távol laknak, akkor lehetőség van a lakóhelyükhöz legközelebb lévő intézetben lebonyolítani a látogatást. Arra is van példa, hogy az elítélt más büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartott közeli hozzátartozóját kívánja meglátogatni, ilyenkor mindkét intézet parancsnokának engedélye szükséges a látogatás megszervezéséhez.

Napi szinten használható kapcsolattartási lehetőség a *telefonálás*⁷⁴ az intézet által biztosított mobiltelefonnal. Jelentősen változott 2015-től a büntetés-végrehajtási intézetekben a fogvatartottak telefonálási lehetősége. Míg a jelzett időpontig a zárkán kívül és mások által is használt (ezért időben is korlátozott) telefonhasználatra volt csak lehetőség, addig napjainkban a fogvatartott magánál tarthatja „kölcsonkészülékét”, és zárkán belül, sorban állás nélkül kezdeményezhet hívást a hozzátartozóval. A híváskezdeményezés időszakát a napirend határozza meg, így egy jóval szélesebb időszáv áll a fogvatartott és kapcsolattartója rendelkezésére.

A társas támogatás anyagi segítségnyújtásának kiemelt szereplője a *csomag* küldése és annak fogadásának lehetősége. A felmerülő biztonsági igényekre reagálva a csomag kívülről való feladása

⁷⁴ A telefonálás adható mértéke rezsimkategóriánként változó: heti 10 perctől heti 75 percig terjedhet.

megváltozott.⁷⁵ Az új szabályozás egy internetes felület⁷⁶ (webshop) létrehozását igényelte, ahol a fogvatartottak engedélyezett kapcsolattartói meghatározott termékkörre (élelmiszer, tisztálkodási cikk) vonatkozóan csomagot tudnak küldeni a fogvatartott részére. A csomagrendelésnek, illetve a csomagnak meg kell felelni a jogszabályi előírásoknak, illeszkedve a büntetés-végrehajtási intézetek egységes házirendjéhez. A jogszabály továbbra is lehetőséget ad arra, hogy az elítélt saját költségén küldjön csomagot hozzátartozóinak, tehát a társas támogatások ezen formája kétirányú.

Az elektronikus kapcsolattartás legújabb formája a *Skype*⁷⁷ *internetalapú telefon* elsősorban az enyhébb rezsimszabályok alá tartozó elítélt részére biztosítható, amely alkalmas arra is, hogy motivációs jelleggel más rezsimszabály hatálya alá tartozó személyt normakövető magatartásra ösztönözzön. A kép és hang együttes jelenléte a kapcsolattartásban a 21. századi technika használatával támogatja az érzelmi kötődés fenntartását és erősítését az engedélyezett hozzátartozókkal.

2.4.1.2. Az intézet elhagyásával járó kapcsolattartási módok

Az elítélt intézetelhagyása – különös tekintettel az első alkalommal történő intézetelhagyásra – jelentős biztonsági kockázattal jár, ezért a reintegrációs szakterület körültekintő és szakmailag magas színvonalú véleményezési felelősségét követeli meg. A döntési helyzet támogatására szükség van a különböző *büntetés-végrehajtási szakterületek* (biztonsági, nyilvántartási, egészségügyi, pszichológiai, gazdasági szakterület) szoros együttműködésére. A kockázatok minimalizálása szempontjából elengedhetetlen a *külső, nem büntetés-végrehajtási szakterületi vélemények* figyelembevétele is. Az intézetelhagyáshoz szükséges döntési folyamatot támogatják a lakó-, illetve a tartózkodási hely szerint illetékes rendőrkapitányságtól, a büntetés-végrehajtási intézet operatív tisztjétől, valamint – amennyiben rendelkezésre áll – a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelőktől beszerzett információk. A külső szakterületi vélemények kitérnek arra a körülményre is, hogy az elítélt szervezett bűnözői körbe tartozik-e, illetve a szabadságvesztés megkezdése előtt milyen volt az életmódja, különös tekintettel az alkohol- és a kábítószer-fogyasztásra, illetve az elítélt külső kapcsolatainak személyi, életmódbeli, anyagi körülményeire. A büntetés-végrehajtás nem rendelkezik azzal a fontos információval sem, hogy a lakókörnyezet mennyire tudja elfogadni az elítélt eltávozását (például közfelháborodást keltő bűncselekmény esetében), többek között ezért kiemelt befolyású a külső szakterületi vélemények tartalma a döntés meghozatalára.

⁷⁵ A Bv. törvény változása 2018 júliusával módosította a csomagküldés szabályait.

⁷⁶ Forrás: www.bvcsomag.hu/auth (A letöltés dátuma: 2019. 05. 22.)

⁷⁷ A Skype használata legfeljebb heti kétszer alkalommal engedélyezhető, alkalmanként maximum tíz perc időtartamban. Ezen időtartam alatt legfeljebb 2 elkülönülő felhasználó kapcsolattartó irányába történhet hívás.

Az intézetből történő eltávozás a *reintegrációs tiszt által készített véleményezésének kiemelt szempontjai a következők:*

- az elítélt előélete;
- az elítélt első alkalommal tölt-e szabadságvesztést, vagy visszaeső, többszörös visszaeső;
- korábbi bűncselekmények ismertetése;
- a jelenlegi bűncselekmény megnevezése, annak említésre méltó körülményei;
- a büntetés-végrehajtási intézetbe kerülésének körülményei (szabadságvesztés-büntetés megkezdésére történt felhívás teljesítése);
- a fogvatartás alapjául szolgáló, bírói ítéletben meghatározott szabadságvesztés időtartama;
- a szabadságvesztésből még hátralévő idő mértéke;
- a kapcsolattartásának rendszeressége és minősége;
- a fogvatartás alatt tanúsított magatartása;
- együttműködése a reintegrációs programokban;
- a biztonsági kockázati besorolása, a rezsimkategória megnevezése;
- az esetleges bűnismétlés veszélye, a fogvatartott társadalmi veszélyessége;
- amennyiben a fogvatartott korábban már elhagyta az intézetet jogszerűen, a szabályoknak megfelelően tért-e vissza;
- eltávozása esetén lakhatása, megélhetése milyen módon lesz biztosított;
- rendelkezik-e az eltávozáshoz és a visszaúthoz elegendő pénzüsszeggel;
- rendelkezik-e az évszaknak megfelelő ruházattal;
- amennyiben az elítéltről van többletinformáció, annak tartalmára is ki kell térni.

Az elítélt a rezsimszabályoknak megfelelő időtartamban és gyakorisággal hagyhatja el a büntetés-végrehajtási intézetet a *látogató büntetés-végrehajtási intézeten kívüli fogadása, a kimaradás és az eltávozás keretei között*. Az intézetelhagyás kezdeményezése történhet hivatalból a reintegrációs tiszt kezdeményezésével vagy az elítélt kérelmére. Az elutasított vagy az engedélyezett kérelmet határozat formájában hirdetik ki a fogvatartott számára. Engedélyezett kérelem esetén a reintegrációs tiszt intézkedik a fogvatartott civil ruhájának letétből történő felvételére. Ezt követően tájékoztatja a fogvatartottat a viselkedési szabályok betartásáról, valamint hogy milyen következménnyel jár, ha nem tér vissza a megadott időre a büntetés-végrehajtási intézetbe. A büntetés-végrehajtási intézet elhagyásának fajtái:

- a *látogató intézeten kívüli fogadása* a látogatás egy speciális formája, amely nem a büntetés-végrehajtási intézetben történik. Alkalmanként nem lehet kevesebb két óránál, valamint a létrejöttéhez a látogató bejelentkezése szükséges;
- a büntetés-végrehajtási intézetből történő *kimaradás* időtartama nem haladhatja meg a 24 órát. Történhet egyénileg vagy csoportos formában (kísérővel és kísérő nélkül egyaránt). A csoportos

kimaradásokat célszerű az adódó kulturális és egyéb programok függvényében megszervezni, amelyek alkalmazása további segítséget nyújt az elítélt felkészítéséhez a szabadságvesztés töltése alatt a szabad életben bekövetkezett változásokra (például közlekedés, árak változása). Az egyéni kimaradás elsősorban a kapcsolatok erősítése, munkahelyről, lakhatásról való gondoskodás előkészítése céljából engedélyezhető;

- az elítélt számára adott annak a lehetősége, hogy a büntetés-végrehajtási intézetet több napra is elhagyja *eltávozás* keretei között.

2.4.2. A munkaerőpiaci esélyek javítása

A fogvatartás második alappilléreként jegyzett *munkaerőpiaci esélyek javítása* érdekében a munkáltatás játszik legnagyobb szerepet. Az elítéltek munkavégzése a börtönélet nélkülözhetetlen része. A fogvatartottak munkáltatásának célja, hogy segítse az elítélt testi és szellemi erejének fenntartását, lehetőséget adjon a szakmai gyakorlat megszerzésére és fejlesztésére, ezáltal megkönnyítse a szabadulása utáni társadalmi visszailleszkedést. A Bv. törvény biztosítja az elítélteket megillető *munkához való jogot*,⁷⁸ valamint előírja a *munkavégzés kötelezettségét*,⁷⁹ ezért a Bv. törvény értelmében a fogvatartottakat vagy a büntetés-végrehajtási intézet, vagy az elítéltek foglalkoztatására alapított gazdálkodó szervezet foglalkoztathatja. A fogvatartottak munkáltatása ennek megfelelően a büntetés-végrehajtási intézeteknél költségvetési támogatás formájában, a munkáltatás céljára alapított kft.-nél, valamint szerződéses alapon más büntetés-végrehajtáson kívüli szervezetnél történik, összességében elég széles tevékenységi körben (például növénytermesztés, állattenyésztés, építőipar, bőr- és cipőipari, konfekcióipari, faipari termékek készítése). A fogvatartottak külső munkahelyen való foglalkoztatása a büntetés-végrehajtási intézetek és a munkáltatók közötti szerződés alapján működik, és országosan eltérő képet mutat.

Az elítéltnak a munkavégzéssel kapcsolatos jogaira és kötelességeire a *normalizáció elve* értelmében a munkajog általános rendelkezései az irányadók a büntetés-végrehajtás sajátosságaiból fakadó eltérésekkel. Az egyik fontos különbség, hogy az elítélt munkáltatása esetén nem munkaviszonyról, hanem *sajátos büntetés-végrehajtási jogviszonyról* van szó. Ezért az elítéltnak a végrehajtás során munkában töltött ideje *nem számít be a nyugdíjjogosultságába*. Más vonatkozásban viszont az elítélt munkáltatásából fakadó egyéb jogok közelítenek az általános munkajog szabályaihoz. Így például az elítélt munkaideje megegyezik a munkajogi rendelkezésekben megállapított munkaidővel, vagyis az elítélt heti munkaideje általában 40 óra. Az elítéltet továbbá egyévi munkavégzés esetén húsz nap fizetett szabadság illeti meg, az elvégzett munkáért *munkadíj* jár a szabad munkavállalókra érvényes bértarifák alapján. A gyakorlatban azonban az *elítéltek díjazása lényegesen alacsonyabb, mint a szabad*

⁷⁸ Bv. törvény 119. §.

⁷⁹ Bv. törvény 133. §.

munkavállalóké a hasonló munkakörökben tekintettel arra, hogy az elítéltek ellátásáról az állami költségvetés gondoskodik.

Szintén a munkaerőpiaci esélyek növeléséhez járulhat hozzá a szervezett keretek között zajló *oktatás, szakképzés és továbbképzés*. Az iskolarendszerű képzésben történő részvétel csak 16 éven alul kötelező, ezért a büntetés-végrehajtási intézetnek a reintegrációs tiszten keresztül kell ösztönözni az elítélteket a tanulmányok folytatására. A tanulmányi kedv serkentését szolgálja az a jogszabályi rendelkezés, amely szerint, aki általános iskolai oktatásban vesz részt, középfokú iskolába jár, szakképzésben vagy továbbképzésben vesz részt, képzésének ideje alatt *az alapmunkadíj egynegyedének megfelelő pénzbeli térítésben részesül*, feltéve, ha a büntetés-végrehajtási intézet működési körében felmerült okból nem állították munkába és nincs egyéb jövedeleme. Napjainkra a középfokú képzésre tevődött át a hangsúly. Ennek háttérében a fogvatartotti populáció alapvető iskolázottságának javulása mellett a büntetés-végrehajtási reintegrációs projektek állnak.

2.4.2.1. Reintegrációs projektek

A fogvatartottak reintegrációja szerves részét képezi a kormány *Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiájának*.⁸⁰ A stratégia a bűnmegelőzést központba állítva elveket, módszereket és konkrét cselekvési programot határoz meg, amelyhez célcsoportokat rendel. A bűnismétlés megelőzése területén jelentős és igen összetett feladat hárul a büntetés-végrehajtási szervezetre és intézményeire.

2010–2015 között több olyan pályázatot írtak ki a Társadalmi Megújulás Operatív Program (a továbbiakban: TÁMOP) kiemelt projekt keretében, amelyek közvetlen kapcsolatban vannak a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiával. Két kiemelt projektben különösen érintett volt a büntetés-végrehajtás. Az egyik ezek közül a 2010–2012 között futó *A társadalmi kohéziót erősítő bűnmegelőzési és reintegrációs programok módszertani megalapozása* címet viselő TÁMOP 5.6.2 kiemelt projekt. Majd 2012-ben vette kezdetét *A fogvatartottak többszakaszos, társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációja és az utógondozás kiemelt modellje* című projekt, amely 2015-ben sikeresen zárult. A 2012-ben indult TÁMOP 5.6.3 program célja volt egy olyan, több szervezet összehangolt együttműködésén alapuló reintegrációt segítő szolgáltatási rendszer kialakítása, amely országosan egységes, akár a teljes fogvatartotti populáció által igénybe vehető, egyénileg differenciált fejlesztésekre ad lehetőséget, hozzájárulva ezzel a bűnismétlés és a társadalmi kirekesztődés mértékének csökkentéséhez.⁸¹

Az Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program (a továbbiakban: EFOP) keretében 2016–2020 között valósul meg az EFOP 1.3.3⁸² a *Fogvatartottak reintegrációja* című projekt. A program célja a jogerősen

⁸⁰ 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023).

⁸¹ BOLGÁR 2018.

⁸² EFOP 1.3.3-16-2016-00001 azonosító számú projekt.

kiszabott szabadságvesztés-büntetésüket töltő elítéltek, valamint a letartóztatás alatt álló személyek társadalmi és munkaerőpiaci visszailleszkedésének segítése, a bűnismétlési kockázat csökkentése. Emellett feladatának tekinti az elkövetők bűnismétlési kockázatának csökkentése érdekében sikeres és hatékony reintegrációs programok megvalósítását és a társadalmi kirekesztődés mértékének csökkentését.

A projekt *célcsoportjaiban* jelentős változás történt, mivel nemcsak az együttműködést és részvételt vállaló *fogvatartottakat* érinti, hanem azok *hozzátartozóit* is, mivel a szabadulás utáni befogadó környezet kialakításához hozzájárul, ha a családtagok maguk is rendezett munka- és lakhatási körülményeket teremtenek. A projekt az *ország kevésbé fejlett régióira* (Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld, Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl) terjed ki és az ott található büntetés-végrehajtási intézetekben valósul meg.

A *fogvatartott*⁸³ szükségletei alapján a tanácsadó a fogvatartottal közösen egyéni fejlesztési tervet alakít ki, amelyben rögzítik a fogvatartott által vállalt együttműködés kereteit, a sikeres reintegrációjához szükséges szolgáltatásokat. A fogvatartottak a letöltő házakban 90 órás, az előzetes házakban 60 órás önismereti, agresszió- és konfliktuskezelési, kommunikációs, életvezetési, valamint a felmért szükségletek alapján egyéb készség- és kompetenciafejlesztő csoportfoglalkozásokon vesznek részt. A fogvatartottak szakképzés keretében a munkaerőpiaci igényeknek, valamint kompetenciájuknak megfelelő piacképes szakmát szerezhettek. Annak érdekében, hogy a fogvatartottak a projekt időtartama alatt fenntartsák motivációjukat, a munkatársak rendszeres motivációs foglalkozásokat tartanak egyéni és csoportos formában. Az álláskeresésre való felkészítés, kompetenciafejlesztés szolgáltatáscsomag keretében azon képességek fejlesztése történik meg, amelyek a szabadulás utáni sikeres munkavállalást biztosítják. A program munkatársai a humán szolgáltatásokat utógondozás keretében a szabadulást követő egyéves időtartamban nyújtják a szabadultak számára. A tanácsadó feladata ilyenkor már a munkahelykeresés, az állami foglalkoztatási szolgálat rendszerével történő együttműködés támogatása, valamint a helyi közösségbe történő beilleszkedés elősegítése.⁸⁴

A projektben részt vevő *hozzátartozókkal* is egyéni fejlesztési tervet készítenek, amely alapján munkaerőpiaci szolgáltatásokban, szociális ügyintézésben és egyéni esetkezelésben részesülnek. A projekt keretében a tanácsadó hozzátartozói csoportot szervez. A hozzátartozó ennek keretében találkozhat hasonló helyzetben lévőkkel, akikkel meg tudják beszélni a

⁸³ A projekt keretében 4000 fogvatartottal készül egyéni fejlesztési terv, amely alapján a szakemberek humán szolgáltatásokat nyújtanak. 1800 fogvatartott vesz részt kompetenciafejlesztő csoportfoglalkozáson, és 1000 fő részére biztosítják majd, hogy piacképes szakmát szerezzon.

⁸⁴ *Tájékoztató füzet fogvatartottak részére* 2017.

felmerülő nehézségeiket, a megoldási javaslatokat, és megoszthatják egymással a tapasztalataikat. A projekt támogatja a látogatóhelyiségek gyermekbaráttá tételét és a családi beszélők infrastrukturális fejlesztését. Hozzájárul a barátságos, családi környezet kialakításához, ahol a fogvatartottak mesefilmet nézhetnek, rajzolhatnak, olvashatnak, játszhatnak gyermekükkel.⁸⁵

2.4.3. A testi és szellemi állapot szinten tartása

Hagyományosan a *testi és szellemi állapot szinten tartásához* hozzájáruló programnak tekintjük a szabadidős, sport- és kulturális tevékenységeket, amelyeknek gazdag tárházával rendelkezik végrehajtásunk. A kulturális programok közé sorolható a *könyvtárlátogatás*, a tömegkommunikációs eszközök használata, az ismeretterjesztő előadásokon, szakköri tevékenységben való részvétel. A beilleszkedést megkönnyítendő, biztosítani kell a fogvatartott számára, hogy tájékozódhasson az ország társadalmi, gazdasági és kulturális életéről, a világ eseményeiről. Ezt szolgálják a tájékoztatás különböző, alábbiakban érintett eszközei:

- a *tömegkommunikációs* lehetőségek közül legnépszerűbbek a televíziós közvetítések és az intézeti zárt láncú csatornán történő filmvetítések. A fogvatartottak korlátozás nélkül *újságokat, folyóiratokat* rendelhetnek a saját költségükön vagy a hozzátartozóik útján rendszeresen;
- a *testnevelés* és a *sport* fontos helyet foglal el az elítéltek számára elérhető szabadidős programok között. A fogvatartottak többsége számára az egyik legvonzóbb kikapcsolódási forma a testmozgás. A testnevelés és sport zártintézeti jelentőségét növeli a korlátozott mozgási lehetőségek szélesítésének, az elítéltek egészségi és pszichikai állapotának javítására gyakorolt kedvező hatása. A sport ezen túl alkalmas a szociális tulajdonságok fejlesztésére is, amennyiben az alkalmazott szabályok betartására vagy a másokkal való együttműködésre készíti.⁸⁶ Hazánk büntetés-végrehajtási intézeteinek javarésze rendelkezik a kielégítő, a rendszeres sportprogramok lebonyolításához szükséges torna- vagy kondicionálóteremmel, e mellett néhány intézet sportpályával is biztosítja a rekreációt.

Összefoglalás

A fejezet első része a fogvatartás és a reintegráció témaköréhez kapcsolódó releváns fogalmak rendszerében történő eligazodáshoz kívánt segítséget nyújtani. A fogalmak meghatározásánál fontos szempont volt azok történetisége és a hozzájuk kapcsolódó módszerek és eljárások leírása, amelyek nagymértékben befolyásolják a végrehajtás sikerét. Az általunk kiemelt fogalmak a reintegrációs programok működtetése, az egyéniesítés és differenciálás módszere és a rezsimek rendszere szoros kapcsolatot mutatnak egymással. A reintegrációs programok során az alkalmazott eljárásokat az elítélt

⁸⁵ *Tájékoztató füzet fogvatartottak hozzátartozói részére* 2017.

⁸⁶ RUZSONYI 1988.

személyiségéhez, egyéni képességeihez, szükségleteihez kell igazítani. A végrehajtás egyéniesítése szükségessé teszi az elítéltek meghatározott szempontok alapján történő differenciálását. Az egyéniesítés további érvényesítése az egyes rezsimeken belül kialakított elhelyezési körülmények, napirend és reintegrációs programok működtetésével valósul meg. Ezen módszerek alkalmazásával a végrehajtás kellő hatékonysággal járulhat hozzá a fogvatartott sikeres visszailleszkedéséhez és bűnözői karrierből történő kilépéséhez.